

Jelena Puškarić

LATINSKI PRIJEVOD MARMONTELOVA ROMANA
BELIZAR (1767.) IZ PERA GRADIŠĆANSKOGA
SVEĆENIKA MIHE HORVATHA (*BELISARIUS, 1772.*)

Jelena Puškarić
Hrvatsko vojno učilište "Dr. Franjo Tuđman"
Zagreb

UDK 821.133.1-31"177"
821.124(497.5)"17"
821.163.42.09

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9.5.2018.

Prihvaćeno: 20.2.2019.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/mwo1vczd0y>

Godine 1767. francuski pisac Jean-François Marmontel (1723.-1799.) objavljuje "roman" pod naslovom *Belizar*, djelo koje bismo prije mogli odrediti kao socijalno-filozofsku raspravu o temeljnim temama koje zaokupljaju 18. stoljeće (posebno njegovu drugu polovicu) negoli klasičan izdanak pustolovne novelistike. Trenutni uspjeh koji je Marmontel svojim tekstom doživio (a koji duguje i izvojevanoj pobjedi nad predstavnicima pariškoga teološkog fakulteta koji su roman snažno osporavali) urodio je brojnim prijevodima te adaptacijama autorova teksta, kako u rodnoj mu Francuskoj tako i šire. Djelo je snažno odjeknulo zahvaljujući i čitavoj paleti onodobne temeljne filozofske misli reformske naravi koju tekst upravo na jednome mjestu sažima; među glavnim temama tu su: borba za slobodu religijske misli te građansku međuvjersku toleranciju, težnja za uspostavljanjem monarhije utemeljene na zasadama prosvjetiteljstva, nastojanje oko reforme poreznoga sustava i drugih društvenih mehanizama, i dr. No, prvenstveno je filozofsko-ideološka strana Marmontelova teksta potakla svećenika Miha Horvatha (1733.-1810.), rodom iz Gradišća, da sačini latinsku inačicu francuskoga predloška (prvo je izdanje vjerojatno iz 1772. godine), koju će 1806. godine, u ponešto izmijenjenome izdanju, objaviti i bečki izdavač Ludwig (Aloysius) Doll.

Ključne riječi: Antun Gleđević, *Belizar*, Miho (Michael) Horvath, hrvatska novolatinska književnost, Jean-François Marmontel, prosvjetiteljstvo

Godine 1767., francuski pisac Jean-François Marmontel (1723.-1799.) objavljuje u Parizu svoj roman u 16 poglavlja naslovljen jednostavno *Bélisaire*. U snažnome ozračju francuske prosvjetiteljske misli te u turbulentnome vremenu filozofskoga i javnog djelovanja Voltairea te njegovih sljedbenika, djelo postiže odmah po objavljivanju (u veljači 1767.) veliki knjižarski i publicistički uspjeh, koji dijelom može zahvaliti i tzv. " aferi *Belizar*", odnosno procesu¹ kojim pariški teološki fakultet djelo nastoji podvrgnuti cenzuri te mu priskrbiti i službeno indeksiranje, tj. povlačenje iz javne distribucije. Rat pamfletima, u koji će se uključiti vodeći francuski prosvjetiteljski filozofi te pisci toga razdoblja (poput Voltairea ili Turgota), potrajat će sve do početka 1768. godine, a krajem prosinca 1767. te u siječnju 1768. oglasit će se i kraljev kabinet proglasom u kojemu odlučno stoji kako konačni tekst službene *Censure*² pariškoga sveučilišta Sorbonne mora – po pitanjima vjerske i građanske tolerancije – biti blagoga karaktera. Takova odluka kraljevske vlade mora svakako biti sagledana u svjetlu politike Louisa XV., a koja svakako vodi prema usvajanju – 1787., u vremenu administracije njegova nasljednika Louisa XVI., – Edikta o toleranciji (tzv. Versailleskoga edikta), kojim se drugim konfesijama, a napose protestantima (hugenotima) i Židovima priznaje sloboda vjeroispovijesti. Dakle, kraljeva je čvrsta želja očuvati relativni unutarnjopolitički mir ("la tranquillité de son État") nametanjem svojevrsnoga veta na daljnje rasprave o pitanjima vjerske tolerancije.

Sam autor romana, dakle Marmontel, znat će vješto iskoristiti onodobnu medijsku pozornost, u čijem se je fokusu nenadano našao, objavljivanjem pisama što ih je razmjenjivao s nekima od tadašnjih europskih vladara (kao što su Friedrich II., ruska carica Katarina II., švedska kraljica Lujza Ulrika, bečki dvor) ili njihovih predstavnika (među inima i sa švedskim veleposlanikom u Parizu, grofom Schefferom). U isto vrijeme autor šalje, bojeći se doista zabrane tiskanja i distribucije svojega djela, primjerke romana na poljski, ruski, švedski te bečki dvor, kao i u Berlin već spomenutome Friedrichu II.

Ideje kojima se promiče vjerska tolerancija te svojevrsan osobni i osobit odnos s Bogom (pariški teolozi zamjeraju osobito 15. poglavlju romana prikriveni deizam),

¹ Marmontelovi se suvremenici referiraju na spomenutu " aferu" govoreći o "skandalu". Tako među brojnim, često anonimnim, tekstovima potpore autoru nalazimo i epigram koji književni časopis *Mémoires secrets de Bachaumont de 1762 à 1787* pripisuje pjesniku Doratu, a koji završava stihovima: "N'a-t-il pas dû savoir qu'il causoit du scandale / Quand, malgré la Sorbonne, il faisoit aimer Dieu?" [*Nije li trebao znati da dovodi do sablazni / Kada, usprkos Sorbonni, promiče ljubav prema Bogu?*, prev. J. P.]. O samome tijeku toga procesa opsežno je pisao engleski povjesničar John Renwick (vidi *Jean-François Marmontel (1723-1799). Dix études*, Pariz 2001., te opsežni prilog istoga autora pod naslovom Marmontel, Voltaire and the Bélisaire affair u seriji *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, ur. Theodore Besterman, sv. CXXI, Banbury 1974.).

² *Censure de la Faculté de Théologie de Paris contre le Livre qui a pour titre Bélisaire*, Pariz 1768., http://books.google.fr/books?id=IfVIAAAAcAAJ&pg=PA105&lpg=PA105&dq=censure+belisaire+propositions&source=bl&ots=pGx_jmgx_S&sig=GD7XG_IwQP0WzFE_wkfBgn_ULfM&hl=fr&sa=X&ei=OwppUqG1JieK4AT3mICACg&ved=0CDoQ6AEwAg#v=thumbnail&q=censure%20belisaire%20propositions&f=false.

kao i zasade prosvijećenoga monarhizma utemeljenoga na nedvosmislenome zakonodavstvu, pravičnome poreznom sustavu te građanskoj toleranciji, a koje tekst romana pronosi, u korijenu su "instant" popularnosti koju djelo doživljava i van francuskih granica. Tako već iste 1767. *Belizar* doživljava tri uzastopna engleska izdanja (P. Vaillant, London), a za njima će uslijediti još jedno, edinburško, izdanje djela (Kincaid & J. Bell & W. Gordon). Roman uskoro biva preveden na sve važnije europske jezike³: njemački (1767.), ruski (u radu na tome prijevodu sudjeluje i Katarina II. osobno), švedski (1768.), mađarski... Znakovito je, međutim, da latinska inačica Marmontelova romana – dakle Horvathov *Belisarius* – prethodi izdanju na mađarskome jeziku. U Beču će također – nešto kasnije (1783.) – nastati i novogrčki prijevod romana bez naznake imena priređivača (što je uostalom slučaj i s Horvathovim latinskim izdanjem djela iz 1772., koje ne nosi niti oznaku godine izdavanja – objavljeno je, dakle, *sine anno*), pod naslovom *Η δική ιστορία Βελισαρίου*.

Autor romana, Jean-François Marmontel, primjer je pak literarnoga, a shodno tomu i društvenoga, uzleta i uspjeha u francuskom društvu svojega vremena. Porijeklom iz srednjega staleža (otac mu je bio krojač), rano odustaje od monaškoga poziva te 1745. godine, kao dvadesetogodišnji mladić, dolazi u Pariz. Unatrag dvije godine, dakle od 1743., Marmontel održava korespondenciju s Voltaireom, s kojim će nastaviti razmjenjivati pisma sve do smrti velikoga polemičara, 1778. Okušavši se kratko u novinarstvu, osnivanjem i uređivanjem časopisa *L'Observateur littéraire*, piše poeziju (dvije su mu poeme ovjenčane, 1746. te 1747. godine, nagradom Francuske akademije) te se, potaknut uspjehom u poetskome žanru, ubrzo okreće tada popularnome dramskom žanru – tragediji. No, nakon početnih uspjeha s dramama *Denys le Tyran* te *Aristomène*, suočava se s mlakom reakcijom publike na njegov dramski tekst pod naslovom *Egyptus* te definitivno napušta dramsku formu smatrajući se, prema vlastitome priznanju, nedoraslim slavnim prethodnicima u žanru. Prijateljujući s brojnim urednicima i autorima slavne francuske *Enciklopedije*, do 1757. godine objavit će značajan broj priloga u spomenutoj ediciji, ponajviše iz područja književnosti no i iz drugih socio-znanstvenih polja (tako je Marmontel autor i članka naslovljenih *Suveren* te *Slava*). Priželjkujući mjesto među članovima Akademije, Marmontel se nastoji afirmirati kao književni kritičar te godine 1763. objavljuje svoju *Francusku poetiku* (*Poétique française*), zbir prethodno objavljenih autorovih priloga u *Enciklopediji*. To autorovo teoretsko djelo, kao i kasnije objavljeni *Éléments de littérature*, stavljaju Marmontela – svojim širokim dijapazonom tema i područja kojih se dotiču, ne ograničavajući se tek na književno polje već zadirući u sva umjetnička područja, od skulpture do glazbe – uz bok najvećim teoretičarima stoljeća klasicizma. Te iste, 1763. godine, Marmontel doista i biva primljen u redove Francuske akademije znanosti. Od 1772. i službeni kraljev historiograf, Marmontel će sastaviti – na temelju rukopisa Saint-Simonovih *Memoara* – i povjesnicu o razdoblju regentstva

³ Usp. Jean-François Marmontel, *Bélisaire*, ur. Robert Grandroute, Pariz 1994., str. XXIII-XXIV.

Filipa Orleanskog (*Histoire de la Régence de Philippe d'Orléans*). Godine 1755. počinje objavljivati, na stranicama časopisa *Mercure* (a koji, od 1758. – zahvaljujući zalaganju markize de Pompadour – i vrlo uspješno uređuje), niz moralnih pripovijesti (*Contes moraux*) koje će mu kasnije donijeti veliku popularnost. Godine 1761. objavit će tako Marmontel svoje pripovijesti u zasebne svesku, a žanru će se vratiti novim priložima u posljednjem desetljeću života (od 1790. do 1799.). Revolucionarni događaji 1789. godine autora zatječu na mjestu vijećnika pariške izborne skupštine. Marmontel, koji će izraziti svoje neslaganje s neograničenom slobodom tiska, neće biti izabran u parlament (u redove generalnih staleža), te se povlači na svoje seosko imanje gdje i umire u noći s 30. na 31. prosinca 1799. U svojim će, u poznijoj dobi sastavljenim, *Sjećanjima* (*Mémoires*) reći kako ga je na pisanje njegova najslavnijeg djela – *Belizara* (djela primarno moralističke note) – u listopadu 1765. godine navelo loše psiho-fizičko stanje u kojemu se nalazio (sluteći – tako je tada mislio – i skorbu smrt od tuberkuloze, koja je već odnijela nekoliko članova njegove obitelji) te je svakako želio iza sebe ostaviti vrijedno djelo koje bi se pamtilo (kako sam kaže, želeći iza sebe ostaviti trag čovjeka – “traces d’homme”).

Već i spomenute novele s moralnim poučkom donose autoru, i prije uspjeha koji postiže s *Belizarom*, popularnost i slavu. Tako će, primjerice, u Rusiji već 1764. Marmontelove pripovijesti biti ukoričene u dvosveščano izdanje. Dvadesetak će godina kasnije (1787.-1788.) biti objavljeno još jedno, ovoga puta trosveščano, integralno izdanje piščevih *Pripovjedaka*, a ruski će povjesničar, novinar i pisac Nikolaj Karamzin, u razdoblju od 1794. do 1798., u dva sveska izdati i posljednje autorove objavljene novele (u svome izboru). Pored slavnoga prijevoda autorova *Belizara* (1767.), na kojemu je radila, uz deset dvorjana, i carica Katarina II. (roman će tijekom 18. stoljeća u različitim prijevodnim inačicama doživjeti ukupno sedam ruskih izdanja), u Rusiji će uspjeh postići i Marmontelov teatar, s izdanjima dramskih tekstova poput *Zémire et Azor* te *Sylvain*, a svoje će rusko izdanje doživjeti i još jedan autorov roman – *Inke* (*Les Incas ou la destruction de l’empire du Pérou*). Ruskim će piscima svojega vremena Marmontel tako podariti, zahvaljujući ugledu svoje proze na kojoj će se odgojiti nove generacije čitatelja, značaj i poštovanje njihovih suvremenika. Jednako će tako Poljskom na kraju 18. te na početku 19. stoljeća Marmontel svojim djelom pronijeti tokove moderne misli te zasade klasicizma u književnosti i umjetnosti.⁴

Daleko umjerenije književno-jezične oštrice (Marmontel nastupa bez uvredljivoga tona!), negoli je to slučaj s Voltaireovim djelima, koja odišu borbenošću i naglašenom satirama (pa i drskošću te jezičnom vulgarnošću), Marmontelovi tekstovi nastoje čitatelja pridobiti “taktikom” suptilna argumentiranja; tako će pisac – posežući i opet za djelom omiljenoga mu uzora Fénelona – kao epigraf svojemu već

⁴ Usp. članak Jeana Breuillarda, *La Russie*, u: *Marmontel, un intellectuel exemplaire au siècle des Lumières*, ur. Jacques Wagner, Tulle 2003., str. 125-139. Francuski autor u svome članku citira i poljsku autoricu Ewu Rządowsku i njezinu studiju, objavljenu 1989. u Varšavi, *Francuskie wzorce polskich Oświeconych. Studium o recepcji J. F. Marmontela w XVIII w.*

spomenutom romanu *Les Incas, ou la destruction de l'Empire du Pérou* [Inke ili propast peruanskoga carstva], objavljenome 1777.,⁵ staviti citat iz Fénelonova djela *Direction pour la conscience d'un Roi* [Vodič za kraljevu savjest]: *Neka svi uživaju građansku toleranciju, no ne tako da se sve ravnodušno odobrava, već kroz strpljivo podnošenje svega onoga što sam Bog podnosi, te kroz nastojanje da se ljude [pravome putu] privede blagim i strpljivim uvojeravanjem.*⁶

U dalekoj pak i tada još kolonijalnoj Americi Marmontelov će se *Belizar* čitati kako u francuskoj tako i u engleskoj inačici. Tako će 1768. (točnije s datumom od 10. prosinca) francuski protestantski pastor iz američkoga gradića Charlestonea, B. Henri Himeli, uputiti Marmontelu pismo⁷ puno pohvale i divljenja za njegov roman, za koji kaže da je upravo model vrline te ogledalo uzornih ljudskih čina, izražavajući isto tako i želju da se suvereni i njihove vlade povedu za Belizarovim naukom, a da oni pak kojima je povjerenom podučavanje i oblikovanje samoga društva slijede *vrline srca i duše* samoga autora, dakle Marmontela. Među američkim čitateljstvom Marmontelovo je djelo odjeknulo prvenstveno iskrenim tonom kojim autor prilazi problematici o kojoj piše, a posebno u odlomcima romana u kojima govori o moralnim zasadama kao temelju svakoga političkog djelovanja. A upravo na mjestima romana gdje se autor dotiče vjerske nesnošljivosti i brojnih zala koje ona sa sobom donosi, konkretno pripadnicima protestantske crkve u Francuskoj (uključujući prisnotru, zadiranje u privatnost, nejednakost u javnome građanskom životu, neprestanu prisutnost straha, utamničenja, a katkad i smrt), već spomenuti pastor Himeli (upravitelj Reformirane crkve u Charlestonu od 1759. do 1772.) zasigurno na umu ima i teškoće s kojima se - u tada dominantno anglikanskome američkom društvu - susreću frankofoni hugenoti ukoliko žele u tom istom društvu na socijalnoj ljestvici i napredovati.

Ne dovodeći nimalo u pitanje potpunu legitimnost monarhističkoga sustava (postoji i nacrt posvete romana Louisu XV., koji u konačnici nije otisnut zajedno s tekstom prvoga pariškog izdanja *Belizara*), Marmontel će kasnije tijekom života ponešto revidirati svoj stav, zagovarajući tripartitni sustav vlasti s odvojenim kompo-

⁵ I taj se Marmontelov povijesno-filozofski roman nastavlja na društveno-filozofsku misao o potrebi uvođenja vjerske i građanske tolerancije koju autor zagovara u *Belizaru*. No, već će i ranije - u svojim pripovijestima (*Contes moraux*) - Marmontel koristiti motiv povijesnih ličnosti predkršćanske epohe koji su svojim čestitim životom zaslužili nebesko kraljevstvo, a relativizirat će i postojanje samo jedne "ispravne" religije.

⁶ Prev. J. P. Usp. tekst francuskoga originala: "Accordez à tous la tolérance civile, non en approuvant tout comme indifférent, mais en souffrant avec patience tout ce que Dieu souffre, et en tâchant de ramener les hommes par une douce persuasion." Citirano prema: Kees Meerhoff i Annie Jourdan, *Mémorable Marmontel? - Chronologie de Marmontel*, u: *Mémorable Marmontel 1799 - 1999*, Amsterdam - Atlanta, GA 1999., str. 12, bilj. 17.

⁷ Puni tekst pisma navodi John Renwick u svojem članku *Bélisaire in South Carolina, 1768.*, u: *Jean-François Marmontel (1723-1799)*, ur. John Renwick, str. 223-243.

mentama izvršne, pravosudne te zakonodavne vlasti,⁸ što se može iščitati, primjerice, iz autorova publicističkog teksta iz 1783., *Observations d'un ami des Américains sur le gouvernement de la Virginie* [Razmišljanja prijatelja američkoga naroda o vladi države Virginije].

Naprotiv, u svojem romanu Marmontel ostaje čvrstim zagovarateljem monarhije, priželjkujući tek reformu postojećega sustava koja bi vodila k pravičnijemu i funkcionalnijem uređenju tada aktualnoga društvenog modela. Ne čudi stoga što se i sam, u svojim *Memoarima* koje sastavlja pred kraj života, osvrće na svoj roman kao na svojevrstan *brevijar za kraljeve* ("bréviaire des rois"). Slično se o djelu pohvalno izražava i već spomenuti švedski veleposlanik u Parizu, "Sénateur de Suède" – grof Scheffer, govoreći o *knjizi za kraljeve i sve one koji su pozvani upravljati carstvima* ("livre des rois et de tous ceux qui sont appelés au gouvernement des Empires") te upravo o *brevijaru za kraljeve u kojemu su precizno razrađeni te znalački posloženi najveći i najčvršći stavovi te u kojemu se podrobno i promišljeno razmatraju teme od najveće važnosti*.⁹ Ovdje svakako možemo povući paralelu sa srednjovjekovnim (12.-13. stoljeće i kasnije) *zrcalima za vladare* ("miroirs des princes", "Fürstenspiegel"), tekstovima koji na različite načine nastoje ponuditi ogledne primjere uzornog, smjernog i uspješnog vladanja.¹⁰

Imajući svakako u vidu određena poboljšanja postojećega monarhijskog sustava, a živeći već i u ozračju reformskoga zamaha koji će historiografija nazvati jozefinizmom, hrvatski svećenik iz Gradišća (rođen je 1733. u mjestu Hrvatski Židan [Horváthzidány, Siegersdorf] u Šopronskoj županiji),¹¹ Michael (Miho) Horvath, pri onut će radu na izradi latinskoga prijevoda toga tada iznimno aktualnog francuskog teksta. U predgovoru svojemu latinskom izdanju romana (*praefatio versoris*) Horvath tako kaže kako se Marmontelova knjižica nije mogla zadržati unutar francuskih granica te ističe već postojeće prijevode romana na brojne europske jezike (među inima spominje i ruski prijevod carice Katarine II.) kao svoju osobnu motivaciju pri sastavljanju vlastite, latinske, adaptacije teksta romana: *Emiserat id nuper in lucem Gallia, sermone patrio conscriptum; sed non uni Galliae debebatur tam nobilis ingenii partus. Et vero transcenderat elegantissimi libelli fama, mox, atque praela reliquisset, fines soli patrii, ac Gentes Europae paene omnes eum certatim, in suam quaeque linguam, traductum ibant; ipsaque adeo hodierna Russiae Imperatrix, dum paucos abhinc annos Volga flumine deflueret,*

⁸ Izvatke iz djela donosi John Renwick u svome članku Marmontel on the government of Virginia, u: *Jean-François Marmontel (1723-1799)*, str. 265-274.

⁹ Usp. tekst francuskoga originala: "... bréviaire des souverains où les vues les plus grandes et les plus solides sont développées avec netteté et combinées avec justesse, où les matières les plus importantes sont discutées avec profondeur et réflexion". Radi se o pismima pod brojem 131 te 130 u zbirci koja obuhvaća Marmontelovu korespondenciju, a koju je također uredio John Renwick (usp. Jean-François Marmontel, *Correspondance*, ur. John Renwick, 2 sv., Clermont-Ferrand 1974.).

¹⁰ Usp. članak Einara Mára Jónssona, Les "miroirs aux princes" sont-ils un genre littéraire?, u: *Médiévales*, br. 51, Vincennes 2006., str. 153-166.

¹¹ Većinu osnovnih podataka o Horvathovoj bio- i bibliografiji pronašli smo u članku prof. Mije Koradea, Pastoralna teologija Mihe Horvata (1733-1810), u: *Kateheza*, sv. 17, br. 4, Zagreb 1995., str. 286-293.

*extimas Imperii lustratura Provincias, in sermonem domesticum transferri praecepit; imo etiam Versorum in numero esse non recusavit. Hisce adductus exemplis, eundem ipse latine reddidi.*¹²

Horvathova knjižica nema, kako smo već spomenuli, oznaku godine izdavanja, a dragocjen nam podatak u tome smislu pruža bečki tiskar i izdavač (*bibliopola*) Ludwig (Aloysius) Doll,¹³ koji će, godine 1806. – u sada već društveno-povijesno daleko manje turbulentnome trenutku, kad je trebalo znatno manje strahovati od žaoka službene državne i carske cenzure – objaviti, a na tragu upravo Horvathova latinskog prvijenca, još jedno latinsko izdanje Marmontelova *Belizara*, uključivši u svoju inačicu prijevoda integralni francuski tekst te prenoseći samim time i one dijele romane (osobito njegova 15. poglavlja) koje je Horvath namjerno bio izostavio, ne želeći, prema vlastitome priznanju, da *stavovi protivni vjeri, sadržani u pretposljednem poglavlju, ikoga uvrijede (Caeterum, ne cuiquam offendiculo essent, quae penultimo capite Religioni adversa occurrunt, resecanda omnino existimavi...)*, jer je, dodaje, ljudska navada takova da nas lošiji utjecaji dublje zahvaćaju negoli oni blagotvorni (*infelici naturae vitiatæ instituto, mala altius haerent animo, quam quae eis medicandis afferri vulgo soleant*).¹⁴

U najvećem dijelu toga “najradikalnijega” poglavlja romana francuski pisac zagovara protestantizmu blizak koncept (“samo Isus”, “samo Pismo”, “samo milost”, “samo vjera”) katoličanstva u kojemu i po kojemu nebeski glas mora biti u dogmat-sko-moralnome suglasju sa savješću pojedinca te s najskrovitijim zakutcima čovječje duše.¹⁵ Francuski su (osobito pariški) teolozi u tome smislu osobito oštro nastupali, smatrajući kako djelo pronosi ideju osobnoga odnosa i kontakta s Bogom (u kojemu je posredništvo crkvenih struktura suvišno), misao koju smatraju suviše bliskom

¹² Usp. (prev. J. P.): “Marmontelovo je djelo nedavno poniknulo na francuskome tlu, a sastavljeno je na francuskome jeziku. No plod takvoga plemenita uma nije smio ostati privilegijom tek francuske nacije. I doista je glas o toj izuzetnoj knjižici, nedugo po njenu objavljivanju, prešao granice svoje domovine, a gotovo su se sve europske nacije upustile u utrku oko objavljivanja prijevoda djela. Tako je i sadašnja ruska carica [sc. Katarina II.], dok je prije nekoliko godina putovala Volgom obilazeći najudaljenije pokrajine Carstva, osobno naložila da se priredi ruski prijevod rečenoga djela; dapače, carica je i osobno sudjelovala u izradi toga prijevoda, kao jedan od prevoditelja. Tim primjerima potaknut, i sam sam na latinski preveo Marmontelov tekst.”

¹³ Usp. *Belisarius e gallico cel. Marmontel translatus. Secundis curis edidit, et capita supplevit A. D. B. V., 1806, Vindobonae, Sumptibus Aloysii Doll, Bibliopolae, Praefatio editoris latinae editionis* (NP), Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK Zagreb 21.601).

¹⁴ Horvathovo je 15. poglavlje – kao posljedica svjesne auto-cenzure – dakako vrlo kratko. Horvath završava slikom u kojoj Belizar dočarava radost što će jednoga dana u nebeskome blaženstvu boraviti s pravednicima *svih zemalja i svih epoha*. Jednako se tako nada da će dionikom te i takove nebeske vječnosti biti i sam car Justinijan, kojemu oprašta što ga je – zaslijepljen ljubomorom, strahom i klevetama dvorjana – bio dao oslijepiti. Dok Belizarovo lice sja istinskom radošću duha, car – shrvan – plače u Tiberijevu naručju.

¹⁵ Bog nam je dao dva vodiča – *svjetlo savjesti te svjetlo osjećaja*. Usp. tekst francuskoga originala: “Mais Dieu nous a donné deux guides qui doivent être d'accord ensemble, la lumière de la foi et celle du sentiment.” Nebeski zakon te zakon srca moraju biti u suglasju, a u tome se smislu Belizar snažno oslanja na vlastitu savjest.

teološkome pokretu deizma. Lik Belizara ispovijeda, naime, jednu sasvim jednostavnu dogmu – *voljeti Boga, voljeti bližnjega*, ne priznajući Boga okrutnosti te ističući smisao i zadatak vjere da ljude učini boljima i ljudskijima¹⁶ (istovremeno, Belizar *žali* one, nazovimo ih, pismoznance – dakle teologe njegova vremena – koji taj duboko iskren, istinoljubiv, pravičan i istinski temeljni koncept svake religioznosti ne mogu pojmiti; nešto niže u tekstu Belizar uspoređuje teološke rasprave kojima svjedoči – te, u tome kontekstu, i osobito žučljive prijepore tadašnjih katoličkih teologa s predstavnicima protestantske vjerske misli¹⁷ – s *novotarijama* kojima se dalo previše značaja u javnome prostoru).¹⁸ On ne prihvaća Boga osvete i otvara vrata božanskih sfera svim pravednim i časnim dobročiniteljima ljudskoga roda, pripadali oni predkršćanskome ili kršćanskome vremenu. U raspravi o pravu suverena (monarha) da na teritoriju svoje države uspostavi *jedinstvo dogme i kulta*, Belizar čvrsto stoji pri stavu kako vladaru ne dolikuje suditi o vjerskim istinama ili zabludama, već tek o društvenim posljedicama istih. Istine je vjere Bog odvojio od pitanja ćudoređa te je samim time uredio zemaljska društva na način da poznavanje (ili nepoznavanje) određenoga pitanja vjerske dogme ili crkvene doktrine ne utječe na uzorno građansko djelovanje pojedinca. Vraćajući se još jednom na koncept osobno proživljenoga otkrivenja, Belizar će uskliknuti: *Uvjerenje dolazi s neba ili od ljudi. Ako dolazi s neba, ima samo po sebi pobjedonosni utjecaj; ako pak dolazi od ljudi, tada posjeduje tek prava jednoga uma nad drugim. Svatko odgovara za svoju dušu i na njemu je samome, i samo na njemu, da se odluči za izbor od kojega će za vječnost ovisiti njegova propast ili njegovo spasenje.*¹⁹ Gorljive vjernike neće proizvesti nametnuti zakoni i uredbe, koji tek odriješuju ruke *fanaticima* bilo koje vrste. Belizar, nadalje, propituje tvrdnju kako stabilnost države ovisi o duhovnome jedinstvu njenih žitelja te smjelo izriče temeljnu prosvjetiteljsku postavku (koja se kasnije prometnula – čemu svjedočimo i u suvremenim društvima – u različita zastranjenja, kao što su – ovdje citiramo misao bugarskoga filozofa Tzvetana Todorova – “scijentizam, tehnokracija, općerašireni prijezir i omalovažavanje temeljnih moralnih i ljudskih vrednota, egoizam, osjećaj nedostatka smisla ljudskoga postojanja, vladavina privida, fraze poput ‘moralno korektnoga’...”)²⁰ kako će društvo najbolje prosperirati ako svatko bude uživao slobodu (i privilegij izražavanja) vlastitoga mišljenja. Unutarnji će mir i boljitak pak državi donijeti slobodno ispovijedanje vjere (“*toutes les sectes seront tranquilles!*”) svakoga od njenih žitelja.

¹⁶ Usp. tekst francuskoga originala: “Aimer Dieu, aimer ses semblables...!”

¹⁷ Tako na jednome mjestu romana Belizar gorljivost dijela državno-crkvenog aparata u suzbijanju društvenih (osobito protestantskih) religija uspoređuje s jalovošću rasprave o broju zrnaca morskog pijeska.

¹⁸ Uzburkane duhove umirit će tek zasićenje (*taedium*) onime što je ljudima nerazumljivo.

¹⁹ Usp. tekst francuskoga originala: “La persuasion vient du ciel ou des hommes. Si elle vient du ciel, elle a par elle-même un ascendant victorieux; si elle vient des hommes, elle n’a que les droits de la raison sur la raison. Chaque homme répond de son âme. C’est donc à lui, et à lui seul, à se décider sur un choix, d’où dépend à jamais la perte ou son salut.”

²⁰ Usp. *Lumières! Un héritage pour demain* (ur. Yann Fauchois, Thierry Grillet i Tzvetan Todorov), Éditions de la Bibliothèque nationale de France (Izdanja Francuske nacionalne knjižnice), 2006., digitalizirani katalog izložbe <http://expositions.bnf.fr/lumieres/>.

Osvrćući se još jednom na polje djelovanja civilne vlasti, *Belizar* je u svojem govoru jasan: država (u liku vladara koji, uostalom, nije “nepogrešiv”) može, pravno, suditi tek o postupcima svojih građana (ali ne i o njihovome ideološko-vjerskome uvjerenju). Na Justinijanovu bojazan kako će usporo, na tragu opće slobode misli, i sloboda djelovanja biti bez granica, *Belizar* se u tome smislu poziva na preventivno-korektivnu ulogu jasno definiranoga pravosuđa. Vladaru on, dakako, ne odriče mogućnost utjecaja na moralno-vjersko usmjerenje njegovih podanika, no umjesto *mača i lomača*²¹ *Belizar* sugerira snagu “svetosti” vladareva vlastita života i djelovanja.

Ako se sada još malo vratimo na činjenicu da je Horvathova knjižica objavljena *sine anno*, spomenimo ovdje još jednom kako nam u tome smislu konkretan podatak nudi jedino Doll, koji u predgovoru svome latinskom izdanju romana izrijeком kaže kako je njegov prethodnik svoj prijevod objavio 1772. godine: *Belisarius cl. Marmontelii (...) ita etiam versorem latinum (comparuit Vindobonae 1772) est nactus*. Dietrich Briesemeister pak, u svome članku *Französische Literatur in neulateinischen Übersetzungen*,²² tek spominje Horvathov latinski prijevod, navodeći kao godinu izdanja istoga 1771.

Horvath će, na samome početku svojega predgovora, a u svjetlu gore spomenutoga reformnog osvita koji je zahvatio habsburške zemlje, kao uzore, odnosno “takmacé”, Marmontelova romana navesti Fénelonova *Telemaha* (*Aventures de Télémaque*), kojega i inače u tome kontekstu navode književni kritičari i poznavatelji Marmontelova djela, no jednako će tako spomenuti i latinski roman *Argenis* koji 1621. godine u Parizu objavljuje John Barclay: *Opusculum, sive Argenidos Barclaii, sive Magni Fenelonii Telemacho aemulum, tibi sisto lector benevole*. Bitno je istaknuti kako Barclay, koji svoj roman objavljuje uz posvetu francuskome kralju Louisu XIII., u njemu upozorava na štetnost vlasti koja bi se nalazila u rukama naroda te tako bila lišena čvrste stege pojedinca u osobi kralja. Francuski je pisac – u godinama kada nastaje njegov roman *Belizar* (kasnije će ponešto revidirati svoj stav!) – jednako tako, premda snažno priželjkuje i zagovara reformu monarhijskog uređenja, odlučni protivnik (na Barclayjevu tragu!) republikanske ideje.²³

Barclayjev pak drugi i posljednji roman (autor nažalost neće doživjeti njegovo tiskanje) možemo, po mišljenju kritičara, doista i nazvati romanom, i to po svim odrednicama žanra (što se ne bi moglo u potpunosti reći za, primjerice, Moreovu

²¹ Usp. u tekstu francuskoga originala: “La vérité luit de sa propre lumière; et on n’éclaire pas les esprits avec la flamme des bûchers”, kao i hrvatski prijevod citiranoga odlomka (prev. J. P.) – “Istina sja vlastitom svjetlošću, a duhovi se ne prosvjetljuju plamenom lomača.”

²² Članak je objavljen u zborniku *Acta conventus neo-latini Bononiensis: proceedings of the Fourth International Congress of Neo-Latin Studies, Bologna 26 August to 1 September 1979*, ur. R. J. Schoeck, Medieval & Renaissance Texts and Studies, Binghamton, NY, 1985. Na ovome dragocjenom podatku zahvaljujem prof. Jeanu-Louisu Quantinu koji mi je bio mentorom na doktorskome studiju na *École pratique des Hautes Études* u Parizu.

²³ Robert Grandroute će u uvodnim poglavljima svojega izdanja romana (str. XLIII) odlično primijetiti kako *Belizar* niti na jednome mjestu ne dovodi u pitanje legitimnost i apsolutnu opravdanost postojećega uređenja. Usp. u tome smislu tekst 9. poglavlja Marmontelova romana te pojedine dijelove Barclayjeva romana (primjerice 18. poglavlje prve knjige, I.18).

Utopiju, na čije elemente nailazimo i u *Argenisu*). Spretno povezujući u koherentnu cjelinu antičke topose (Petronije, Heliodorove *Etiopske pripovijesti*, pastorala), elemente viteškoga romana te političkoga traktata (Thomas More, Ksenofontova *Kiropedija*), Barclay će stvoriti djelo koje je istovremeno i ljubavni i avanturistički roman (s narativnom potkom u pravom smislu riječi), a kojemu će filozofsko-politički diskurz u prilog monarhijskoga uređenja²⁴ te potrebe za učinkovitim te pravednim pravosuđem i upravom donijeti – upravo u vremenu kad pisci počinju otkrivati roman kao pogodan okvir za socio-političku analizu društvenih zbivanja svojega vremena – kako literarnu, tako i ideološko-filozofsku popularnost. Na nj se nastavlja francuski dvorsko-galantni roman (Honoré d'Urfé, *Madame de Scudery*), a Gabriel Bugnot (*Bugnotius*) će u svojoj biografiji pisca *Argenisa* (1664.) godine ustvrditi i kako je njegov roman bio svakodnevno štivo kardinala Richelieua (tada savjetnika mladoga kralja Louisa XIII.).²⁵

Prvo, dakle, djelo koje Horvath navodi među literarnim modelima (*aemuli*) Marmontelova *Belizara*, a koje, ponavljamo, ističu i svi francuski (i drugi) poznavatelji romana, svakako je Fénelonov *Telemah*, roman koji obiluje savjetima budućem vladaru kako što pravičnije i uspješnije upravljati državom (lik i uloga Mentora se tako odražava u dugim Belizarovim monolozima, dok u liku učenika Telemaha prepoznajemo mladoga časnika Tiberija, budućega bizantskog cara Tiberija II. Konstantina). Kako su formalistički okviri romana kao žanra tada još nedovoljno jasno određeni (roman još ne pripada u tradicijom okrunjeni i općepriznati literarni kanon²⁶), tako i Marmontelov *Belizar* nailazi na nedoumice suvremenika koji nisu posve sigurni kojim terminom nedvosmisleno odrediti djelo, kolebajući se između novele i romana (da bi bio klasična novela, nedostaje mu završna poanta!), a ako se već i odluče za naziv roman tada mu pridijevaju različite odrednice, poput “moralistički”, “politički” ili pak “filozofski”. Marmontelov roman pokazuje iste slabosti kao i njegovi uzo-

²⁴ Barclay, rođen u Francuskoj od oca Škota, bit će, premda katolik, cijenjena figura na engleskome dvoru kralja Jakova I., koji će ga angažirati u polemičkoj prepisci koju je u tim godinama s vatikanskom administracijom (kardinalom Robertom Bellarminom) razmjenjivao engleski dvor, a na temu legitimnosti i prava rimskoga pape da svrgava monarhe suverenih država (u tome smislu imamo kardinalov odgovor, iz 1610., engleskome piscu pod naslovom *Tractatus de Potestate Summi Pontificis in rebus temporalibus, adversus Gulielmum Barclay*). Budući da Barclayjev roman predstavlja odlučni zagovor nasljednim (i božanskim) pravom posvećene monarhije (odričući u isto vrijeme bilo kakvo pravo (su) odlučivanja narodu), valja ovdje također spomenuti i najutjecajniju raspravu autorova oca, Williama Barclaya, objavljenu u Parizu 1600. godine te posvećenu francuskome kralju Henriku IV., *De Regno et Regali Potestate adversus Buchananum, Brutum, Boucherium, et reliquos Monarchomachos*.

²⁵ Za tu tvrdnju danas nemamo službene potvrde u dostupnim nam arhivskim materijalima. Za kritičko-teorijsku analizu Barclayjeva romana i opusa općenito, usp. John Barclay, *Argenis*, preveli i uredili Mark Riley i Dorothy Pritchard Huber, sv. 1-2, Assen – Tempe 2004.

²⁶ O nastojanju autora da svojim djelima priskrbe status priznatih literarnih modela, pozivajući se često na antičke uzore, usp. Viktor Žmegač, *Povijesna poetika romana*, treće prošireno izdanje, Zagreb 2004. (u tome smislu autor osobito navodi dva primjera: engleski roman iz 1742. Henryja Fieldinga, *The History of the Adventures of Joseph Andrews*, ili pak slavnoga *Don Quijotea* te urednika engleskog izdanja istog iz 1700. godine, Petera Motteuxa).

ri (Fénelonov *Telemah* kao i različite preradbe istoga), a to su ponajviše slaba kohezija između narativnih i diskurzivnih dijelova teksta, shematiziranost i predvidljivost, kako radnje, tako i karakternih značajki samih likova, kao i slaba inventivnost fikcionalnoga toka romana. Tako i sve buduće preradbe romana – ukoliko im je namjera bila prenijeti filozofsko-političke rasprave koje tekst donosi – neminovno zadržavaju i spomenute literarne nezgrapnosti predložka.

Miho Horvath, u svojoj latinskoj inačici djela, sadržajno će slijediti francuski original (ograđujući se, dakako, od cenzuri podložnih dijelova 15. poglavlja), no u morfološko-sintaktičkim se detaljima gdjekad više (ako uspoređujemo njegov prijevod s kasnijim Dollovim izdanjem), a gdjekad manje od njega udaljuje.²⁷ Prozni latinski izričaj njegova *Belisariusa* tipični je primjer neolatinističke literature i publicistike onoga vremena. Horvath, u tome smislu, često koristi, primjerice, glagole inkohativnoga značenja²⁸ ili deminutivne forme, koje su pak počesto lišene svojega osnovnog značenja, predstavljajući tek varijaciju osnovne riječi²⁹ ili noseći pokatkad u sebi i pogrdnu nijansu (poput termina *plebecula* za “populace” – u značenju: svjetina – iz originala).

Ako se vratimo još malo na roman *Argenis* i na latinski izričaj kojim je pisan, tu valja primijetiti kako se Barclayjeva proza općenito (a osobito stil romana) naslanja na Tita Livija, pa čak i u detaljima (primjerice, u opisu bitaka u četvrtoj knjizi romana). U čisto lingvističkome smislu taj se utjecaj očituje u osobito čestoj uporabi nastavka *-êre* za 3. l. pl. indikativa perfekta aktivnog (posebno kod glagola druge konjugacije; isto se može primijetiti i kod Tacita!), zatim u dominaciji prezentske forme (nauštrb perfektne) glagola *imperare* te u učestalosti prijedložne konstrukcije *seu... seu*.

Minuciozni kritičar – autorov suvremenik! – pronaći će svakako i nekoliko zamjerki latinskome izričaju engleskoga pisca, zamjerajući mu, među ostalim, i konstantnu uporabu galicizama³⁰ (odnosno naslanjanje, u tvorbi latinskih konstrukcija, na analogne tvorbe u francuskome jeziku). U tome se smislu osobito navodi česta uporaba infinitiva na mjestima gdje latinsko pravilo zahtijeva zavisnu rečenicu (oso-

²⁷ Horvath predslavljuje svoj prijevod *Belizara* citatom iz Horacijeva *Pjesničkog umijeća*: *Nec verbum reddere verbo cures* (stihovi 133-134), odričući se tako slijepoga pokoravanja originalu koji pak, sadržajno, ipak vjerno prenosi, izostavljajući tek dijelove polemičnoga 15. poglavlja (u kojemu Marmontelov *Belizar* najglasnije istupa u obranu građanske i vjerske tolerancije u društvu).

²⁸ U tekstu *Belisariusa* nailazimo na sljedeće takove glagole (navodimo ih slijedom kako se pojavljuju u tekstu): *incallescere, excandescere, pertimescere, contremiscere, sterilesce, tabescere, conquiescere* (*a(c)quiescere*), *ingemiscere, erubescere, adolescere* (*succrescere, coalescere*), *persentiscere, evanescere, insolescere* (*a(s) suescere; obsolescere*), *augescere, (in)notescere, efflorescere* (*reflorescere, deflorescere*), *refrigescere, resplendescere, nitescere, elulescere, gliscere, delitescere, fatiscere, exhorrescere* (primjerice, u caput 14: *Alacritas, & vigor tuus eas pro levibus habet, sed fatiscens aetas mea exhorrescit ad solam earum imaginem*).

²⁹ Tako imamo *malum leviusculum* umjesto *malum leve* za “petit mal” kod Marmontela, zatim nailazimo na priloge *rigidiuscule* ili *tantulo*, pridjeve *parvulus* (*parvulae manus*), *leviusculus* ili *duriusculus* (*duriuscula conditio* [sc. *agricolarum*]), pojmove poput *diverticulum, animulae, offendiculum, adminiculum, infantulus, oblectatiuncula, ratiunculae* (za “caprices” iz originala), te gore spomenutu *plebecula*.

³⁰ Usp. John Barclay, *Argenis*, str. 42.

bito iza glagola *merere*, *timere* ili *non dubitare*), zatim neprecizna uporaba glagolskih vremena infinitiva (tako Barclay iza glagola *sperare* često zaboravlja staviti infinitiv futura), učestalost tzv. analitičkih sintagmi (kao što su, primjerice, *mihi est in decus*, *esse ad gloriam*, *apud populum est (sit) veneratio*) ili korištenje futura umjesto konjunktivnih oblika glagola. Otklon prema arhaičnome jeziku ili kasnolatinskome izričaju mogao bi se također pribrojiti rečenim "minusima" Barclayjeva stila, no autor na tim i takovim mjestima romana želi pokazati svoju veliku erudiciju izgrađenu na cjelokupnome opsegu rimske književnosti i antičke kulture.³¹

Opisane jezične fenomene možemo pronaći i u Horvathovu tekstu. Tako Horvath koristi isključivo (pasivni) oblik prezenta *jubetur* (Barclay koristi, u slučaju ovo-ga glagola, i prezentsku i perfektnu formu, dakle *jubet* i *jussit*): *propter focum considerare jubetur*, *accersi jubet*, *occupare jubetur*, *certam te [sc. Antoninam] rei hujus jubet*, *eum acciri jubet*, *metari jubet*. Što se pak tiče paralelne uporabe prijedloga *seu*, Horvathov nam latinski tekst pruža šest primjera spomenute konstrukcije: *seu defendendi me*, *seu vindicandi*; *seu in senatu domi*, *seu foris in exercitu*; *seu aemulos metuendos*, *seu factiones*; *seu contra domesticum oppressorem*, *seu invasorem exterum*; *seu gulam irritant*, *sive indumentis novam venustatem dant*; *seu decorem aedificiis novum adjiciunt*; *seu a meridie*, *seu a septentrione*. Analogna konstrukcija (*aut... aut*) kod hrvatskoga je pisca ipak učestalija: *aut donare se*, *aut vendere patriae oportet*; *aut mihi vitam hanc tollite*, *aut promittite*; [sc. *me vim luminum amississe*] *aut prae senio*, *aut inter praeliandum*; *aut igitur appetitus nasci nequit*, *aut vix natus praefocatur per rerum abundantiam*; *aut vestigiis nullis educta*, *aut majori cum splendore restituta [sc. munimenta]*; *aut pro modica re habet*, *quod eis concredit*, *aut vim mirificam suo delectui inesse putat*; *acquisivit aut suo labore*, *sua industria*, *sua dexteritate*, *& meritis*, *aut certe a Majoribus suis haereditavit*; *aut moriendum nobis*, *aut mancipatus subeundus*; *aut nil orbe toto est*, *quod dari pessum non queat*, *aut solum Imperium*, *ubi justitia regnat*, *ire pessum inquit*; *aut fidem jam habuisse accusatoribus meis*, *aut certe subdubitare de fide mea*. Kad je pak riječ o korektnoj uporabi infinitiva, tu je Horvath dosljedniji zahtjevima klasične latinske gramatike. Tako u tekstu njegova *Belisariusa* – uz glagol *sperare* – nalazimo, ispravno, oblik infinitiva u futuro: *tam male me acceptum iri*, *sperabam*; *sperabam ad minus*, *in obsequio Reipublicae me daturum animam*; *speravi equidem*, *aequum eum [sc. Imperatorem] fore*; *se [sc. Tiberium] eum [sc. Belisarium] reperturum sperabat*. Iza glagola *timere* slijedi, i opet ispravno, zavisna rečenica: *sed ego timeo*, *ne tibi quid noceat*, *si cum proscripito communicaveris*; *ne timeas*, *ut haec te unquam deserat*; *ne insolescat*, *timetur?*; *solum ille Princeps*, *cujus subditi sub jugo gemunt*, *timendum habet*, *ne a suis deseratur*; *timesne*, *ad eam inquam*, *ne*, *qui creavit nos*, *deserat nos*, *obliviscatur nostri*. No, posljednji u nizu gore spomenutih glagola – glagol *non dubitare* (i srodni mu izrazi) – veže na sebe infinitiv: *Belisarius non dubitavit*, *hospitem suum magistratum aliquem militarem sub se gessisse*; *nil addubitans*, *eum avidissime omnem vindicandi sui occasionem arrepturum*; *nullus jam dubitationi locus dabatur*, *melancholiam*

³¹ Za Barclayjev jezik i stil, usp. već spomenuto izdanje njegova *Argenisa*, str. 39-43 (osobito str. 41-43).

Imperatoris provenire a consuetudine. Ipak, u istome kontekstu nailazimo i na nekoliko primjera zavisne rečenice: *nec dubita, Tiberius inquit, haec omnia secum is ante exegerit, & de congruis remediis providerit etiam; nullus dubitationi locus dabatur, quin post paulo fames eum ad deditioem cogeret* (u prvome od citiranih primjera imperativ *nec dubita* ima ulogu uzvika!). Izrazi tipični za latinski jezik kasnih stoljeća Carstva, kao i specifičnosti neolatinizma samoga autorova vremena, obilježavaju dakako i Horvathov prijevod. Tu se ponajviše radi o glagolskim sintagmama kao što su: *e metu se colligere, pro certo tenere* ili *habere, ex desperatione versi/versus* (i sličnih izraza, poput *in desperationem adducere* ili *ad desperationem redacti*).

Nadalje, kod Horvatha nije zanemariva niti pojavnost kraćega nastavka za 3. l. pl. indikativa perfekta *-êre*. U tome obliku u tekstu *Belisariusa* nalazimo ponajviše glagole koji vode narativnu (a ne toliko idejnu) nit romana, kao što su primjerice glagoli *haerere* (*Igitur facto repente silentio immobiles primum haesere prae reverentia viri, decumbere* (*Sermone hunc ad modum dirempto, somnum capessituri, decubuerunt*), *promittere* (*Promisere, se deinceps non nisi ad vim propulsandam arma expedituros*), (*animam*) *agere* (*Conspirationis principes inter supplicia egere animas*), *esse* (*Victores fuere Persae; clamor meus, meae dehortationes frustra fuere*), *opponere* (... *sat se defensos rebantur legum praesidio, quas ceu totidem aggeres opposuere furori in semet saevientis ejusmodi hominis*), *madere* (*Mauri ad arma inde ex desperatione versi, & sanguine madere provinciae nostrae*) te *persuadere* (*Majestas, & energia, qua haec verba prolata sunt, persuasere Bulgaris, quod petebatur*). Na nekim mjestima svojega teksta Horvath se odlučuje i za druge, nazovimo ih, fakultativne glagolske nastavke. Tako u tekstu nailazimo i na sljedeće primjere i oblike: *cum in triumpho ducerere* (umjesto *ducereris*, za 2. l. sg. konjunktiva imperfekta pasivnog glagola *ducere*), *nolle arrogare tibi, quod non mereare* (umjesto *merearis*, za 2. l. sg. konjunktiva prezenta pasivnog glagola *merere*), *loquere igitur amico tuo auctoritate, qua loquerere* (umjesto *loquereris*, za 2. l. sg. konjunktiva imperfekta pasivnog deponentnoga glagola *loqui*), & *quoniam* [sc. *Tiberius*] *existimarit* (umjesto *existimaverit*, za 3. l. sg. konjunktiva perfekta glagola *existimare*).

Što se pak uporabe futurskih oblika tiče, istina je da i Horvath pokatkad "zloupotrebljava" buduću glagolsku formu koristeći je unutar zavisnoga perioda (osobito unutar neupravnoga govora), što se može vidjeti i u sljedećim primjerima: *tum videbimus, an etiam illic impii quieti meae obturbabunt; & videbis, quam in hominem ejusmodi parum poterunt viles, & abjectae affectiones; [...] videbis, quantam leges a moribus correctis, a principiis novis sceptrum firmitatem accipiet*.

Barclayjev je latinski stil, na tragu i opet njegova velikog uzora Tita Livija, prožet poetičnošću, kako leksika tako i izričaja. Horvathov je pak leksik i izbor lajtmotiva svakako određen i zadan tematsko-motivskom te jezičnom orijentacijom samoga originala. Smještajem same radnje romana u, za Bizantsko Carstvo, turbulentno 6. stoljeće, evociranjem počesto zlatnoga doba – *aetas aurea* – rimske republike te brojnih historiografsko-legendarnih epizoda iz različitih razdoblja rimske povijesti (*Regulus, Trajan i Longin*, itd.), uvođenjem u tu, tada popularnu – rekli bismo "eg-

zotičnu", kulisu romana (Grčka, Perzija, Egipat...) tipično prosvjetiteljskih simbola, poput lajtmotiva vrta i obrađivanja zemlje kao utočišta od nepravdi i okrutnosti društva, Marmontel će neminovno, frazeološko-leksički, a i motivski, odrediti i prijevodne inačice te adaptacije svojega djela (jasno, ako su se prevoditelji odlučili vjerno slijediti francuski uzorak). Primijetimo, međutim, jedan zanimljiv detalj: Horvath češće u svojem prijevodu prednost daje antičkim, dakle poganskim, terminima i božanstvima kao što su *Nemesis*, *Caelites*, *Numen* ili *Numina*, koji kod Marmontela (dakle u samome originalu!), ili kod Dolla, poprimaju puno kršćanske tonove (tako kod Marmontela čitamo "ciel" – nebo ili "l'Éternel" – Vječni, a kod Dolla pak nalazimo pojam *Superi*).

Želeći približiti Horvathov latinski književnome izričaju kojega od njegovih suvremenika, odlučili smo u tome smislu posegnuti za zanimljivim znanstveno-poetskim amalgamom Dubrovčanina Benedikta Stayja (1714.-1801.), tj. dvjema opsežnim poemama u kojima pjesnik u stihovima nastoji uobličiti goleme znanstvene *sume*, najprije filozofsku teoriju Renéa Descartesa (u djelu *Philosophiae versibus traditae libri sex*³²), a kasnije i filozofske postavke Isaaca Newtona (u epu *Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem*³³).

U tome bismo kontekstu čitatelja željeli uputiti i na određen poetski ton (premda se radi o proznome djelu) kojega Horvathov tekst nije lišen. Tako u Horvathovu prijevodu nalazimo pjesničke figure poput poliptote (*caeterum delectus Principis delectu Agentum, & Consiliariorum absolvuntur; luxus depressus non deprimet porro paupertatem; caenantem* [sc. Imperatorem] *sola Belisarii caenatio occupabat; obtutu suavi, & amico intueri; hominum alter altero solertior; videor mihi videre*), aliteracije (*si mala herba bonis immixta innascitur; viam virtutis; membra ejus* [sc. Imperii] *discordia, in unum, & concors corpus coalescent*), brojnih pleonazama (*proinde habendi studium vitiat, & corrumpit; Protheum vincire velle, qui hoc molientem infinitis sub formis ludit, & effugit; victoria illi pro modica & exili re est; oculo torvo, & indignabundo; populum ferit, & perstringit; libertas sub legum praesidio salva, atque incolumis*) te figure ponavljanja (*nam comitatus meus mihi pro triumpho fuit, & accursus populi, qui plurimus ubi ubi eram, confluebat*).

U vrijeme kad se Horvath javlja svojim latinskim prijevodom Marmontelova *Belizara* (te, uostalom, i drugim svojim prijevodima tada aktualnih djela – ponajviše s francuskoga govornog područja – na latinski jezik, primjerice prijevodom ratnoga dnevnika pruskoga generala von Schmettaua, iz 1772., u kojemu autor opisuje ti-

³² Djelo je objavljeno u Rimu 1744. godine.

³³ Prvi svezak *Philosophiae recentioris versibus traditae libri X* (djelo broji ukupno 24227 heksametara) izlazi u Rimu 1755. (knjige I-III). Drugi će svezak (knjige IV-VI) uslijediti godine 1760., dok će na treći i posljednji svezak djela trebati pričekati godinu 1792. (taj će svezak obuhvatiti preostale četiri knjige, od sedme do desete). Bošković će iscrpnim komentarima, svojim *Supplementa*, popratiti sva tri sveska Stayjeve poetske edicije. Usp. Hrvatski latinisti, sv. 2, *Pisci 17.-19. stoljeća*, Zagreb 1970.; autor biobibliografske bilješke o Stayju je prof. Vladimir Vratović.

jek rusko-prusko-turskoga sukoba³⁴ koji se je vodio na području jugoistoka Europe od 1737. do 1739. godine³⁵), latinski je jezik, kao jezik na koji se djela prevode ("jezik-cilj"³⁶) kako bi postala dostupnija široj obrazovanoj publici, a jednako tako i da bi im se podario trajniji, univerzalniji te dalekosežniji karakter, već daleko (osim, dakako, ako ne govorimo o teološkim ili crkvenim temama) od svojega negdašnjega sjaja i prevodilačkoga zamaha, a koji svoj vrhunac dostiže u prvoj polovici 17. stoljeća.³⁷ Na zapadu Europe kraj 18. stoljeća bilježi dramatičan pad u pojavnosti i broju latinskih prijevoda svjetovnih tekstova, a u tome se smislu sve više – kao univerzalni medij – javlja francuski (tako će, primjerice, francuski protestantski pisac Pierre Coste na kontinentu, tj. izvan Britanskoga otočja, postati glavnim tekstualnim izvorom za djela engleskoga filozofa Johna Lockea). Zanimljivo je ovdje spomenuti još i kako svojevrсни element zaigranosti, praćen eventualno pedagoškom namisli prevoditelja,³⁸ prati prijevode na latinski jezik još od 17. stoljeća, da bi kasnije postao i glavnim obilježjem te i takove literature tijekom 19. stoljeća. Isti se trend nastavio sve do naših dana, a glavni izvor suvremenih latinskih prijevodnih inačica zabavne i dječje literature danas nalazimo u anglosaksonske svijetu (navedimo ovdje latinske adaptacije *Alise u zemlji čudesa*, *Medvjedića Winnie zvanog Pooh* te, posljednjeg

³⁴ Osim na tijek same vojne, von Schmettau se u svome dnevniku osvrnuo i na poneki društveni fenomen kojemu je svjedočio prolazeći krajevima koji su se tada nalazili pod turskom vlašću. Tako i Horvath u svojem prijevodu donosi, primjerice, autorove opaske o slabome stupnju higijene javnoga prostora u srpskome gradiću Užicama (*Nyssa*): *Nobis ingredientibus compitaque, & plateae perquam immundae erant, ex quo gravis Urbe tota odor. Muscarum, ut ubicunque immundities, vis maxima, nec non & catorum, ac canum.* Generalovu pozornost privlači i jedan detalj vrtno-krajobrazne arhitekture koji će na Zapadu – na krilima onodobnoga osobitog interesa za orijentalno (u 18. stoljeću posebno za tursku kulturu; spomenimo u tome kontekstu francuski pojam *turqueries*), dakle drugotno – u vidu paviljona ili sjenice (na turskome jednostavno "kiosk", dok u engleskoj terminologiji susrećemo nazive "paviljon" ili "šator"), podariti engleskim i francuskim ukrasnim vrtovima egzotičnu notu. Dakle, u suprotnosti s gore opisanom neuređnošću samih ulica, autor se osvrće na velik broj vrtova u gradu te na jedan osobiti tip vrtne arhitekture koji dominira središtem privatnih vrtova gradskih žitelja: *ad haec hortos fere, nec incomptos habent; quorum medio aedícula surgit, liberiori captandae aerae.* O pojavnosti toga tipa arhitekturnog "ornamenta" u engleskim vrtovima 18. stoljeća, usp. Nebahat Avcioglu, *Voyages du style: récits visuels et orientalisme en Angleterre à l'époque des Lumières, u L'Orientalisme architectural entre imaginaires et savoirs*, Pariz 2009., <http://inha.revues.org/4912>.

³⁵ Puni latinski naslov djela glasi: *Historia arcana belli Turcici anni 1737, 1738, 1739 cum animadversionibus criticis: authore comite a Schmettau, Potentissimi Prussiae Regis Pro-Marchallo ... e Gallico sermone in Latinum traduxit Michael Horvath, etc., Tyrannivae (Typis Tyrnaviensibus) 1776.*

³⁶ O tom i drugim jezično-traduktološkim pojmovima, usp. osobito djela Jeana-Renéa Ladmirala ili Paula de Mana, npr. Jean-René Ladmiral, *Pour une théologie de la traduction*, u: *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, sv. 3, br. 2, Trois-Rivières 1990., str. 121-138.

³⁷ Usp. Peter Burke, *Translations into Latin in early modern Europe*, u: Peter Burke i R. Po-chia Hsia (urednici), *Cultural Translation in Early Modern Europe*, Cambridge 2007., str. 65-80; J. W. Binns, *Intellectual culture in Elizabethan and Jacobean England. The Latin Writings of the Age*, Leeds 1990., XIV. poglavlje (str. 241-269): "Latin translations from English and other European vernaculars."

³⁸ Pedagoški ciljevi već su jasno vidljivi u 18. stoljeću, što se osobito može vidjeti na primjeru latinskih adaptacija La Fontaineovih *Basni*. U tome smislu, usp. ovdje već spomenuti (v. bilj. br. 22) članak Dietricha Briesemeistera, *Französische Literatur in neulateinischen Übersetzungen*, str. 210-211.

u nizu, *Harryja Pottera*³⁹). No, ovdje se ne može više govoriti o važnosti pronošnja i prenošenja samoga sadržaja djela, već je naglasak na prijevodnome mediju kao jezičnome fenomenu kojemu se želi osigurati opstanak. Prema riječima Petera Burkea, takova je “neozbiljnost” bila strana prevoditeljima elizabetinskog doba.⁴⁰

Na istoku i jugoistoku Europe konstelacija je pak društveno-političkih činjenica i silnica ponešto drugačija i u tim će krajevima (dakle, i na prostorima Habsburške Monarhije Marije Terezije i Josipa II.) latinski jezik i dalje zadržati primat kao medij razmjene književnih, filozofskih, društveno-političkih, znanstvenih te umjetničkih dosega. Ako uzmemo u obzir i bečka centralistička nastojanja (unatoč pozitivnim učincima koje su donijele mjere poput razvoja školstva općenito, osnivanja novih škola i veće dostupnosti obrazovanja širim slojevima društva; ovdje moramo spomenuti i činjenicu kako se tijekom vladavine Josipa II. u srednjoškolsko obrazovanje, kao obvezatan, uvodi njemački jezik) te mađarske aspiracije za dominacijom u ugarsko-hrvatskom dijelu Carstva (Josipov brat i nasljednik na prijestolju Leopold II. u školskome će kurikulumu njemački jezik zamijeniti mađarskim!), jasan je položaj i važnost latinskoga jezika za nacionalni i politički opstanak male hrvatske enklave na prostoru goleme zajedničke države.⁴¹

Veliki poznavatelj hrvatske novolatinske književnosti, prof. Vladimir Vratović, istaknut će kako je upravo 18. stoljeće bilo *najplodonosnije*, a na *tematskome planu i najraznolikije*, upravo kad govorimo o hrvatskome književnom latinskom izričaju nakon razdoblja renesanse.⁴² Najveća je značajka upravo toga hrvatskoga “latinskog” stoljeća *količina i raznolikost* [tada objavljenih neolatinističkih] *djela*, koja svojom kvalitetom često dostižu *monumentalne* razmjere. Upravo u stoljeću *Francuske revolucije*, kad u književnostima drugih naroda latinski jezik ustupa pred pobjedonosnim hodom narodnih jezika, hrvatski će neolatinizam iznjedriti djela od kojih su neka usporediva s *najboljim ostvarenjima razdoblja humanizma*. Suprotno, možda, očekivanjima, taj zalet i procvat novolatinske književnosti (kojemu će najviše pridonijeti isusovci te dubrovački književni krug) neće nimalo stajati na putu razvoju

³⁹ Autor latinskih inačica serije o Harryju Potteru je Peter Needham, koji je prethodno na latinski već preveo priču *A bear called Paddington (Ursus nomine Paddington)*, <http://www.via-neolatina.fr/didactica/harrilus-potter.html>. Usp. također i članak Wilfrieda Stroha, *From Aesop to Asterix Latinus: a survey of Latin Books for Children*, u: *Our Mythical Childhood: The Classics and Literature for Children and Young*, ur. Katarzyna Marciniak, Leiden/Boston 2016., str. 29-34. Vrijedi u ovome kontekstu također spomenuti i članak novinara Marka Mancinija, *10 popular children's books that have been translated into Latin* (objavljen 11.01.2016.), <http://mentalfloss.com/article/73311/10-popular-childrens-books-have-been-translated-latin>.

⁴⁰ Usp. J. W. Binns, *Intellectual culture*, str. 269. Za dragocjene podatke o fenomenu prevođenja s narodnih na latinski jezik u zapadnim europskim zemljama, a koji se mogu pronaći u teže dostupnoj stručnoj literaturi na engleskom, francuskom, njemačkom i talijanskom jeziku, ovdje osobito zahvaljujem prof. Jeanu-Louisu Quantinu s pariške *École pratique des Hautes Études*.

⁴¹ Usp. Franjo Emanuel Hoško i Mijo Korade, *Le système scolaire et les ordres religieux*, u: *Croatie, le temps du baroque et des Lumières*, Rennes 2011., str. 127-138. Usp. također i članak Miroslava Kurelca, *L'évolution des pays croates aux XVIIe et XVIIIe siècles*, str. 59-78.

⁴² Usp. niže citirani članak Vladimira Vratovića, str. 455.

hrvatske književnosti na narodnome jeziku, upravo doprinoseći okupljanju hrvatskoga nacionalnog bića.⁴³

I Horvatha će, kao redovnika, zahvatiti promjene kojima carska administracija nastoji crkvena pitanja što više regulirati državnim uredbama. Tako on sam, godine 1768., napušta isusovački red kako bi preuzeo službu župnika u jednoj bečkoj župi. Kasnije ga nalazimo na mjestu predavača pastoralne teologije na sveučilištima u Budimu i Bratislavi. U tome će svojstvu Horvath izdati sljedeća djela iz područja pastorala: *Theologia pastoralis* (Vindobonae, 1780.-1781.; drugo izdanje: *ibidem*, 1782.; treće izdanje: Posonii [sc. Bratislava], 1790.), zatim *Supplementa Theologiae pastoralis complectentia sanctiones caesareo-regias...* (Vindobonae, 1787.), u kojima autor donosi zakone koje je u međuvremenu donijela administracija Josipa II., te bratislavsko izdanje iz 1790. godine zbirke propovijedi, govora i kateheza pod naslovom *Chrestomathia pastoralis*.

Zauzet za prosvjetiteljske ideje svojega doba te očito i dobar poznavatelj francuskoga jezika (tada neophodnoga medija za neposredno upoznavanje s novim filozofskim i socijalnim strujanjima vremena), Horvath naslovima svojih djela svjedoči i raznolikosti svojih publicističkih interesa, objavljujući naslove iz raznih znanstvenih disciplina, poput povijesti (*Introductio ad historiam Hungariae critico-politicam*, Vindobonae, 1770.; *Historia Hungariae politica*, vol. 1: Vindobonae, 1786., vol. 2: Posonii, 1792.; *Statistice regni Hungariae*, vol. 1-2: Posonii, 1794., drugo izdanje iz 1802.; *Statistices regni Hungariae supplementa*, Posonii, 1790.) ili ekonomije (*Notitiae commercialis rei praeliminaris*, Posonii, 1806.; *Specimen oeconomiae politicae*, Buda, 1806.). U duhu onoga vremena okušao se je Horvath i u prigodnoj poeziji te su mu objavljene pjesničke zbirke *Poecile* (Posonii, 1785.) i *Otia poetica* (Posonii 1797., 1805.).

Reforme koje će historiografija kasnije staviti pod zajednički nazivnik jozefinizma, a koje suvremenici koji im svjedoče često doživljavaju kao izrazito radikalne, išle su dakle za ukidanjem (osobito kontemplativnih) crkvenih redova, a zatim i za prisvajanjem golemih samostanskih i crkvenih posjeda kojima se željela dati druga namjena, ili su se pak reformama biskupija granice istih nastojale više uskladiti s unutarnjim državno-administrativnim ustrojem Carstva. No, korijene jozefinističkim reformama ne treba tražiti u svojevoljnom, nazovimo ga, napadu države na Crkvu. Naime, i sama Katolička crkva priželjkuje – još u vrijeme vladavine Marije Terezije – nutarnju obnovu svojih institucija i principa. Sama carica u tekstu svoje oporuke podsjeća na silno bogatstvo koje se – slijedom brojnih oporuka njezinih vladarskih prethodnika – našlo koncentrirano u posjedu crkvenih redova, a sada, kada je Carstvo osiromašeno, Marija Terezija je mišljenja kako Crkva mora, svojim bogatstvom, aktivnije pridonijeti općem državnom i društvenom boljitku. Osoba koja je u danome trenutku bila najpogodnija da ujedini unutarnjocrkvene napore za vlastitom reformom s jedne strane, te državna nastojanja s druge, bio je bečki nadbiskup

⁴³ Usp. Vladimir Vratović, *Le néolatinisme croate au XVIIIe siècle*, u: *Croatie, le temps du baroque et des Lumières*, str. 447-457 (osobito str. 447).

(u toj ulozi od 1757.), grof Christoph Anton von Migazzi. Oduševljeni pristaša Muratorijevih ideja (od dvadeset različitih njemačkih izdanja Muratorijeva “manifesta prosvijećene katoličke reforme”, djela *Della regolata devozione dei cristiani*, osam ih je tiskano u Beču), Migazzi je pohađao i rimski *Collegium Germanicum*, koji predstavlja (kao uostalom i društvo studenata osnovano 1740. na sveučilištu u Salzburgu te privatne akademije, poput *Academia Taxiana* u Innsbrucku i *Societas incognitorum* u Őlmutzu) žarište onodobne katoličke reformne misli koja se, inspirirana jansenizmom (Muratori, premda striktno nije pripadnik jansenističkoga pokreta, svojom mu je filozofijom blizak), udaljava od habsburške barokne religioznosti i teži povratku izvornim zasadama kršćanstva, pročišćenju vjerske misli i prakse te modernizaciji crkvenih i redovničkih institucija. Nakon 1756. i početka Sedmogodišnjega rata, Austrija i Francuska će se naći na istoj strani (kao dvije katoličke sile koje su se u dotadašnjim sukobima redovito nalazile u suprotstavljenim koalicijama), ujedinjene protiv Pruske Friedricha II. Samim tim diplomatskim činom i savezom francuska onodobna društvena i filozofska misao dobiva značajno na aktualnosti na prostorima Habsburške Monarhije. Tako je i Horvathov latinski prijevod Marmontelova *Belizara* tiskan po carskoj odredbi.⁴⁴ Migazzi i drugi jansenizmu skloni austrijski biskupi (jansenističke ideje tada lakše dolaze do Austrije i zbog toga što se, od 1714. godine i sklapanja Ugovora u Raststattu, u posjedu Monarhije nalazi i tzv. Austrijska Nizozemska – *Belgium Austriacum*, a tim je teritorijem bilo obuhvaćeno i povijesno ishodište jansenizma – grad Ypres) pripremit će tako teren za reformske odluke i brojne dekrete koje će kasnije donositi vlada Josipa II. Prve reformne pokrete Monarhija će provesti u svojim (tada novostećenim) sjevernotalijanskim zemljama. Začetci reformi, koje će poslije poprimiti konkretniji oblik, mogu se tako iščitati i iz Kaunitzovih uputa tadašnjemu austrijskom veleposlaniku u Rimu, u čijem uvodnom dijelu jasno

⁴⁴ Taj podatak izrijeком spominju i kanadske novine *L'Observateur* (objavljivane u Montréalu) iz 1830. godine, osvrćući se na zaborav Marmontelova imena, a u kontekstu spomena smrti piščeva najmlađeg sina Louisa-Josepha, koji u prosincu 1830. umire u bolnici u dalekome New Yorku. Jednako će tako, u šarmantnome i slikovitome pasusu (često citiranome u francuskoj književnoj kulturi), Sainte-Beuve (u svojim *Razgovorima ponedjeljkom* [*Causeries du lundi*], 1851.), uspoređujući slikovito čitatelja s putnikom koji se žuri na vlak i ima tek nekoliko trenutaka da u putnu torbu spremi i koje štivo, na spomen Marmontela kao autora čitatelju sugerirati, kao vrijedan naslov, tek piščeve *Memoare*. Marmontelovo će ime s krajem 18. stoljeća (barem što se njegove domovine Francuske tiče) pasti u zaborav i premda mu je povijesno razdoblje u kojemu je djelovao pružilo mogućnost svojevrsnoga “osloboditeljskog” djelovanja na području kritike i estetike, ipak Marmontel, kao autor, nije posjedovao dovoljno književno-idejne inovativnosti i smjelosti da bi mogao ponijeti naslov jednoga od “duhovnih otaca” novoga književnog smjera na nastajanju. Tako je i autorov roman *Belizar* podijelio sudbinu svojega tvorca te se je ubrzo našao “degradiranim” (i to u okrnjenoj inačici, lišenoj temeljne reformatorsko-humanističke niti vodilje romana) na razinu nagrade koja se marljivim đacima uručivala na kraju školske godine. Piščevi suvremenici, kao i kritičari s početka 19. stoljeća, romanu su osobito zamjerali njegovu neizbježnu suhoparnost, a generacije koje su uslijedile sasvim su sigurno smatrale društvenu kritiku koju roman iznosi, kao i manifestni izričaj novoga modela koji autor želi svojim tekstom sugerirati kao rješenje za manjkavosti društvenoga sustava koji opisuje, zastarjelim ili pak društveno nadidenim (ostvarenim) fenomenima. Usp. članak Johna Renwicka, *La première jeunesse de Jean-François Marmontel (1723-1745) ou Antimémoires*, u: *Jean-François Marmontel (1723-1799)*, str. 13-14.

stoji kako se uloga Crkve ima ograničiti na duhovna pitanja (propovijedanje vjere i morala, podjela sakramenata...).⁴⁵ Kasnije, međutim, nadbiskup se Migazzi – jedan od pokretača crkvene reforme na tlu Monarhije – neće slagati sa svim uredbama koje će Josip II. donositi u razdoblju tzv. krutoga ili razmahaloga jozefinizma.⁴⁶

Sklonost aktualnoj francuskoj filozofsko-društvenoj, ali i teološkoj misli, kod Horvatha je vidljiva i na primjeru autora i naslova koje – za duhovnu i teološku nadgradnju – župnicima kao štivo preporuča u trećem (i posljednjem) dijelu svoje *Pastoralne teologije*.⁴⁷ Tako se na Horvathovoj listi preporučenih naslova nalaze tada popularne patrističke rasprave, poput *De sacerdotio* Ivana Zlatoustog, zatim *Pastoralno pravilo (Regula Pastoralis)* pape Grgura Velikog, ili pak duhovni testament Bernarda iz Clairvauxa⁴⁸ pod naslovom *De consideratione*. Znakovito je kako iste naslove nalazimo u preporukama duhovnoga štiva župnicima i u tekstovima sinodalnih statuta francuskih dijeceza u 17. stoljeću.⁴⁹ Horvath jednako tako čitatelju preporučuje i književno-publicističke perjanice katoličke obnove, na prvome mjestu *Uvod u pobožni život* sv. Franje Saleškog, djelo koje i inače citira na stranicama svojega priručnika, zatim djela španjolskoga dominikanca Ludovika od Granade⁵⁰ (Luis de Granada), kao i ona teatinca Lorenza Scupolija, te djelo *Ars semper gaudendi* belgijskoga isusovca Alphonsea-Antoina Sarasa (prvo izdanje: Antverpiae, 1664.-1667.). Nadovezuju se na prethodno spomenute pisce još i njemački augustinac Toma Kempenac (Thomas de Kempis), čije djelo *Nasljeduj Krista (De imitatione Christi)* ne prestaje – sve do naših dana – doživljavati nova izdanja, a nadahnulo je, među ostalim, i velikoga Marka Marulića,⁵¹ zatim sveti Ivan Avilski ili pak španjolski isusovac Luis

⁴⁵ Usp. T. C. W. Blanning, *Joseph II*, Routledge, 2013., osobito poglavlja "Jansenism," "Church and State," "Maria Theresia" te "The co-regency".

⁴⁶ Usp. Franjo Emanuel Hoško, Franjevci u Slavoniji i Podunavlju u vremenu kasnoga jozefinizma, u: *Croatia Christiana periodica*, sv. 29, br. 55, Zagreb 2005., str. 115-161 (osobito uvodne stranice članka).

⁴⁷ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu posjeduje samo prvi dio Horvathove pastoralne trilogije. Za popis djela koje Horvath kao duhovno štivo savjetuje pastoralnim djelatnicima, usp. digitalizirani primjerak spomenutoga trećeg dijela njegovih djela *Theologia pastoralis (Theologiae Pastoralis Pars ultima, complectens exemplum vitae, Vindobonae, litteris a Ghelenianis, 1781)*, https://books.google.hr/books?id=T75FAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. Usp. *Theologiae Pastoralis Pars ultima*, itd., str. 20-22.

⁴⁸ Njega, osobito u jansenističkom i rigorističkom miljeu, smatraju posljednjim crkvenim ocem (u razdoblju koje prethodi skolastičkoj eri). Usp. Jean-Louis Quantin, *Le catholicisme classique et les Pères de l'Église. Un retour aux sources (1669-1713)*, Pariz 1999., str. 48-53. Za dio dragocjenih podataka o crkvenim ocima i teološko-ekleziološkim pitanjima u Francuskoj 17. i 18. stoljeća ovdje posebno zahvaljujem prof. Jeanu-Louisu Quantinu s *École pratique des Hautes Études* u Parizu.

⁴⁹ Usp., primjerice, Dominique Julia i David McKee, Les confrères de Jean Meslier. Culture et spiritualité du clergé champenois au XVIIe siècle, u: *Revue d'histoire de l'Église de France*, sv. LXIX, Pariz 1983., str. 72; Isabelle Bonnot, *Hérétique ou saint? Henry Arnauld, évêque janséniste d'Angers au XVIIe siècle*, Pariz 1984., str. 337.

⁵⁰ Djela Franje Saleškog, kao i tekstove Ludovika od Granade, navode i već spomenuti francuski sinodalni statuti.

⁵¹ U predgovoru svojem *Evangelistariumu* (1516.) Marulić izrijekom spominje svoj latinski tekst pod naslovom *De imitatione Christi, libri tres*, koji nam se nije sačuvao. No, reference na Kempenčevo djelo vidljive su u brojnim Marulićevim teološko-moralizatorskim traktatima. Isto tako, 1854. ili 1856.,

de la Puente. Na Horvathovoj listi preporuka znakovita je i prisutnost ovdje već spomenute Muratorijeve rasprave *Della regolata devozione dei cristiani*.

Pred kraj trećega sveska Horvathove *Teologije* lista preporučenih autora se nastavlja, a ovoga puta na popisu čitamo imena tada poznatih i cijenjenih propovjednika i profesora retorike, uglavnom s francuskoga govornog područja, zatim naslove iz područja govornišтва te naslove patrističkih zbirki propovijedi i komentara, a listu zaključuje i nekoliko "domaćih" (mađarskih) autora.⁵² Listu slavni kršćanskih govornika i autora o govorništvu, na koje dakle Horvath upućuje župnike – čitatelje svojega djela (a sve u svrhu njihova boljeg pastoralnog, i – u smislu novih ideja koje tada dominiraju društvenom klimom na tlu Monarhije – općeg socijalnog djelovanja), predvode (na tragu Cicerona i Kvintilijana) sv. Augustin (ovdje predstavljen osobito četvrtom knjigom svoje egzegeze starozavjetnih i novozavjetnih spisa *O kršćanske nauku – De doctrina Christiana*, te svojim katehetskim priručnikom pod naslovom *Upućivanje neupućenih – De rudibus cathechisandis*)⁵³ i francuski biskup, već spominjani autor *Telemaha*, François Fénelon (kojega Horvath ovdje osobito ističe kao autora *Dijaloga o govorništvu – Dialogues sur l'éloquence*). Nadalje, među *magistri artis oratoriae* Horvath navodi slavne govornike svojega vremena, koji su počesto i *concionatores aulici* (službeni dvorski propovjednici) ili profesori retorike na tada poznatim europskim (sve)učilištima, kao što su Francuzi Blaise Gisbert (autor onodobne uspješnice *Le bon goût de l'éloquence chrétienne*), Nicolas-Charles-Joseph Trublet (autor *Panegirika svetaca*, kojih su dio i *Razmišljanja o govorništvu – Panegyriques des saints, précédés de Réflexions sur l'éloquence en général, et sur celle de la chaire en particulier*⁵⁴), nezaobilazno ime u povijesti francuske pedagogije Charles Rollin (pisac poznate *Rasprave o učenju – De la manière d'enseigner et d'étudier les Belles-Lettres par rapport à l'esprit et au cœur...*, poznatije kao *Traité des Études*⁵⁵), opat

---

Ivan Kukuljević će u Zadru otkriti rukopisni (neautografski) prijepis Marulićeva hrvatskog prijevoda Kempenčeve uspješnice. Usp. Mirko Tomasović, Marulićev prijevod knjige Tome Kempenskoga "De imitatione Christi", u: *Čakavska rič*, sv. 5, br. 7, Split 1975., str. 5-20 (radi se o autorovu izlaganju na znanstvenome skupu o Marku Maruliću održanome u Zagrebu 1974.). Spomenimo ovdje još neke prevoditelje Kempenčeve *Imitacije* na hrvatski jezik. Tako Atanasije Georgičević (Atanasije Jurjević Splitski) izdaje u Beču, 1629. godine, i to prije no što će Pierre Corneille objaviti svoju pjesničku inačicu istoga djela (1656.), poetsku adaptaciju Kempenčeve knjižice pod naslovom *Od naslidovanja Isukrstova*. Još jedno pjesničko izdanje (nepotpuno) istoga teksta priredio je i Grgur Maljevac pod naslovom *Duhovni kalendar* (1793.). Kad govorimo o suvremenim izdanjima Kempenčeva djela na hrvatskome jeziku, spomenimo ovdje već sedmo izdanje toga djela pod naslovom *Nasljeduj Krista* iz 2014. godine (ur. svećenik dr. Ivo Blažević, Split, Verbum) te zagrebačko izdanje istoga naslova (u ediciji nakladničke kuće Sion) iz 2003. u prijevodu bl. Alojzija Stepinca.

⁵² Usp. na str. 134-140 trećega sveska (već citiranoga bečkog izdanja iz 1781.) *Pastoralne teologije*.

⁵³ Usporedimo i naslove onodobnih francuskih izdanja Augustinova katekizma, *Catéchèse des débutants* te *La première catéchèse*.

⁵⁴ O ideološkome, rekli bismo, avangardizmu Trubletova drugog, više sekularnog, spisa pod naslovom *Essais sur divers sujets de littérature et de morale*, usp. Gauvin Alexander Bailey, *The Spiritual Rococo: Decor and Divinity from the Salons of Paris to the Missions of Patagonia*, Firenca 2014., str. 36-37.

⁵⁵ O životu i djelu toga slavnog imena francuske pedagoške misli, usp. u *Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire*, ur. Ferdinand Buisson, Pariz 1911., <http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=3552>.

Paul-César de Cicéri⁵⁶ te novolatinski pjesnik René Rapin⁵⁷ (autor rasprave o stanju govorničtva svojega vremena – *Réflexions sur l'usage de l'éloquence de ce temps*, 1672., ali jednako tako i autor povijesnih djela o jansenizmu). Zatim su tu još i austrijski isusovac Ignatiuz Wurz,⁵⁸ Talijan Carolus Reggio (autor *Kršćanskoga govornika – Orator Christianus*⁵⁹), Španjolac Laurentius de Villavicentio (autor spisa o obučavanju propovjednika – *De Formandis sacris concionibus*⁶⁰) ili pak kardinal Franjo Boromejski (autor petosveščane rasprave iz 1632. pod naslovom *De sacris nostrorum temporum oratoribus*). Spomenimo jednako tako da već i u prvome svesku svoje *Teologije*⁶¹ Horvath spominje – ovoga puta u užem kontekstu sastavljača i pisaca posmrtnih govora – francuske propovjednike Charlesa de la Ruea,⁶² Jeana-Baptistea-Charlesa-Marie de Beauvaisa⁶³ te Honoréa Gaillarda.⁶⁴

U nastavku, među, po autorovu sudu, za pastoralnu djelatnost najinspirativnijim djelima i autorima, nalazimo prvake otačke tradicije – kako zapadne, tako i istočne provenijencije – poput Origena (Horvath osobito ističe – u redakciji sv. Jeronima – sljedeće autorove spise: Origenov komentar o Pjesmi nad pjesmama te propovijedi o Jeremiji i Ezekijelu), Teofila Antiohijskog⁶⁵ (i njegov spis *Autoliku*), Tertulijana⁶⁶ (i njegove latinske spise *De cultu faeminarum* te *De spectaculis*), dva Ćirila –

⁵⁶ Usp. *Dictionnaire des ouvrages anonymes ou pseudonymes... par M. Barbier*, 2. izd., 3. sv., Pariz 1824., str. 259.

⁵⁷ Željeli bismo ovdje spomenuti članak Ruth Monreal, La poésie latine de René Rapin, u: *Dix-septième siècle*, sv. 263, Pariz 2014., str. 203-218, digitalizirano izdanje <https://www.cairn.info/revue-dix-septieme-siecle-2014-2-page-203.htm>.

⁵⁸ Usp.: "To this period belong Philip Jenigan (d. 1704) and Franz Hunolt (d. 1740), perhaps the greatest German Jesuit preachers; Tschupick, Joseph Sneller, and Ignatius Wurz acquired an almost equally great reputation in Austria" (<http://w.w.w.newadvent.org/cathen/14086a.htm>). Austrijski registar državnih dužnosnika (tzv. Staatshandbuch) – *Schematismus der kaiserlich-königlich wie auch erzherzoglichen Instanzen...* (Beč 1775.) – navodi, na stranici 253, i ime oca Ignacija Wurza, uz čije ime stoji titula *eloquentiae sacrae professor*: "P. Ignatius Wurz, Eloq. Sacrae Prof."; https://books.google.hr/books?id=ZsAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

⁵⁹ Puni latinski naslov djela glasi: *Orator Christianus de Caroli Regii de Societate Jesu*, 1612.

⁶⁰ U svojoj *Bibliotheca Hispana Nova: Sive Hispanorum Scriptorum Qui Ab Anno MD. ad MDCLXXXIV. florere Notitia* (Madrid 1788.), njezin autor Nicolás Antonio spominje (na str. 571) i de Villavicentijev spis *De Formandis sacris concionibus*; https://books.google.hr/books?id=GWxLAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

⁶¹ Usp. *Theologia pastoralis, pars prior*, str. 247.

⁶² Isusovac, propovjednik, neolatinistički pjesnik i dramski pisac, profesor humanističkih predmeta te retorike. Usp. o njemu bio- bibliografsku natuknicu na mrežnim stranicama Francuske nacionalne knjižnice (*Bibliothèque nationale de France*) http://data.bnf.fr/12071918/charles_de_la_rue/.

⁶³ Jean-Baptiste-Charles-Marie de Beauvais bio je biskupa grada Seneza. Njegove su propovijedi (*Sermmons*) objavljene u četiri sveska. Sastavio je, među ostalim, i posmrtni govor za Louisa XV. (koji umire 1774.), a zanimljivo je spomenuti i njegov spis pod naslovom *Orator sacer* koji nalazimo na kraju biskupove biografije iz pera Louisa de Sambucyja (Pariz 1842.).

⁶⁴ O autoru posmrtnih govora (izgovorio je, među ostalim, i posmrtni govor nad odrom maršala Turennea), isusovcu Honoréu Gaillardu, usp. natuknicu iz *Nouveau dictionnaire historique*, sv. 4, Pariz 1789., str. 12.

⁶⁵ Spis *Autoliku* jedino je autorovo sačuvano djelo.

⁶⁶ Tertulijan, kao uostalom i Origen, jedan je od crkvenih otaca koji striktno ne pripadaju službenom otačkom kanonu, no čiji se spisi smatraju dijelom patrološke ostavštine.

Jeruzalemskog⁶⁷ (autora *Kateheza*) i Aleksandrijskog, Jakova Nisibejskog,⁶⁸ Atanazija Aleksandrijskog (znamenit je njegov spis, podijeljen u dvije rasprave, *Protiv pogana – O utjelovljenju Riječi*⁶⁹), Grgura Nazijanskog (Horvath navodi njegove govore), Hilarija iz Poitiersa⁷⁰ (biskupov komentar o Matejevu Evanđelju), Bazilija iz Cezareje (Horvath ističe svečeve homilije o danima stvaranja⁷¹), sv. Efrema,⁷² sv. Ivana Zlatoustog (Horvath spominje sljedeća svečeva djela: *Homiliae ad populum Antiochenum*, *De sacerdotio*, *Expositiones in Psalmos*, *Fragmenta in Psalmos*), milanskoga biskupa sv. Ambrozija⁷³ (ovdje predstavljena kao autora spisa *O dužnostima službenika* te *O djevicama*), Salvijana (autora djela bliskog Augustinovoj *Državi Božjoj – O Božjem upravljanju*), Leona I. Velikog,⁷⁴ papu (autora glasovitih propovijedi), Petra Kristologa ili Petra Ravenskog, biskupa Ravene i tajnika pape Leona Velikog (također glasovitoga propovjednika), Grgura I. Velikog (kojega Horvath spominje osobito u kontekstu njegovih komentara na Pjesmu nad pjesmama, knjigu o Jobu i Evanđelje, uz njegovo već spomenuto djelo iz područja praktične – pastoralne – teologije, priručnik pod naslovom *Pastoralno pravilo – Regula Pastoralis*).

Ime sv. Bernarda označava granicu između patroloških spisa te djela Horvathovih suvremenika, a njegovu raspravu *De consideratione*, kao uostalom i misli sv. Franje Saleškog, ali i one (na jednome mjestu prvoga sveska svoje *Teologije*) sv. Tome Akvinskog, Horvath i inače citira u svojem pastoralnemu priručniku.⁷⁵

⁶⁷ Već i na samome početku prvoga djela svoje *Teologije* Horvath će na jednome mjestu zajedno spomenuti Origena, Euzebija te Ćirila Jeruzalemskog.

⁶⁸ Jakov Nisibejski začetnik je Nisibejske teološke škole čiji će najistaknutiji predstavnik biti sv. Efrema Sirijski. Zanimljivo je da Horvath čitatelju živo preporučuje čitav autorov opus: *cuius opera omnia utilisime a Praeconibus Verbi Dei leguntur*.

⁶⁹ U svojemu spisu, pobijajući najprije politeizam i idolatriju, Atanazije čitateljima i kršćanskim vjernicima svojega vremena nudi snažnu pouku o temelju kršćanske vjere – tajni Utjelovljenja.

⁷⁰ Biskup Poitiersa te teolog iz IV. stoljeća, Hilarije će se – zahvaljujući boravku u egzilu u Frigiji, kamo ga, zbog protivljenja carevim nastojanjima da na Zapadu uvede arijanizam, šalje car Konstans – naći u prilici upoznati se s istočnom egzegezom te će, po povratku iz egzila, Zapadnu crkvu upoznati, primjerice, s djelom Origena.

⁷¹ U svojim homilijama o Božjih šest dana stvaranja Bazilije se dotiče, osim striktno egzegeških tema, i kozmogonije, meteorologije, botanike, astronomije, i općenito prirodopisa.

⁷² Najpoznatije svečevo djelo svakako su njegove *Himne*.

⁷³ Posljednje u nizu djela koje Horvath pripisuje sv. Ambroziju, spis *De lapsu virginis*, ne može se sa sigurnošću ubrojiti među Ambrozijeve spise. Usp. prikaz djela Egnatiusa Cazzanigija, *Incerti Auctoris De Lapsu Susannae (De Lapsu Virginis Consecratae)*, Torino 1948. (autor prikaza: Jean G. Prévieux), u: *L'antiquité classique*, sv. 18, br. 2, Bruxelles 1949., str. 455-456, http://www.persee.fr/doc/antiq_0770-2817_1949_num_18_2_2896_t1_0455_0000_2.

⁷⁴ Usp. latinske naslove zbirke: *Sermones, Sermones et homiliae* te *Sermones in praecipuis totius anni festivitatis ad Romanam plebem habiti*. Usp. bio- bibliografsku natuknicu o autoru na mrežnim stranicama Francuske nacionalne knjižnice http://data.bnf.fr/13163505/leon_1_sermons/.

⁷⁵ Usp. (*Theologia pastoralis, pars prior*, str. 31): *Quamobrem Angelicus Doctor recte inquit: Devotio dicitur a devovendo; unde devoti dicuntur, qui se ipsos quodammodo Deo devovent, ut ei se totaliter subdant* (a); Horvath ovdje navodi 82. pitanje iz *Teološke sume* sv. Tome Akvinskog. Na 162. stranici Horvath također citira i glavno djelo španjolskoga teologa Melchiora Cana, njegov spis *De locis theologicis* (1563.), u kojemu autor donosi analizu temelja teoloških zasada, tražeći potvrdu za svoje izlaganje u izvorima (usp. mrežne stranice enciklopedijskoga projekta *Proleksis* <http://proleksis.lzmk.hr/14428/>).

Vrh popisa znamenitih propovjednika 17. i 18. stoljeća pripada i opet jednome Francuzu: isusovcu i sjajnome govorniku svojega vremena, Louisu Bourdaloueu. Tu su i druga tada slavna imena francuskoga crkvenog govorništva: Valentin Esprit Fléchier, biskup Lavaura, a zatim i Nîmesa, slavni Jacques-Bénigne Bossuet, biskup Meauxa, već spomenuti Charles de La Rue, Jean-Baptiste Massillon, biskup Clermont-Ferranda, također već spominjani biskup Seneza, Jean-Baptiste-Charles-Marie de Beauvais, Charles Frey de Neuville⁷⁶ te isusovac i autor propovijedi (od kojih je jedna usmjerena i protiv francuske *Enciklopedije*) Charles-Jean-Baptiste Le Chapelain.⁷⁷ Na istome popisu čitamo još i nekoliko nefrancuskih imena, poput talijanskoga isusovca Paola Segnerija,⁷⁸ kardinala Francesca Marije Casinija⁷⁹ ili pak službenoga propovjednika na dvoru Karla VI., Franza Xavera Breana.⁸⁰ Popis zaključuju trojica "domaćih" (*domestici*), dakle mađarskih, propovjednika: isusovac Petar Pázmány, kardinal Esztergoma (*Strigoniensis*), dominikanac Ivan Krstitelj Molnar⁸¹ i opat cistercitskoga samostana *Belae fons* (u Petrovaradinu⁸²) te profesor na budimskome sveučilištu, Istvan Szabó.

U svjetlu, dakle, autora i djela koje Horvath poimence spominje na stranicama svojega pastoralnog priručnika, možemo reći da ne nailazimo slučajno – u godina-ma i desetljećima koja su uslijedila – na brojne prijevode te adaptacije na hrvatski jezik (u različitim njegovim dijalektima) spisa i autora što ih Horvath kao duhovno okrepljujuće štivo preporučuje u svojoj knjizi, kao što su to, primjerice, prijevod Pougetova katekizma pod naslovom *Upućenja katoličanska* (3 sveska in-4, što ih je u Osijeku 1787. ili 1788. izdao Ivan Velikanović),⁸³ zatim kajkavska adaptacija djela

⁷⁶ Otac Charles Frey de Neuville (1693.-1774.) bio je francuski propovjednik i isusovac. Na mrežnim stranicama Portugalske nacionalne knjižnice (<http://purl.pt/22949>) možemo pronaći digitalizirano izdanje njegovih *Propovijedi* iz 1776. objavljenih u osam svezaka.

⁷⁷ Usp. *Oeuvres de Voltaire... par M. Beuchot*, sv. LVII, Pariz 1832., str. 483, v. bilješku u dnu stranice, https://books.google.hr/books?id=uDhaaXXC3YYC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. Usp. također tekst koji o njemu donosi *Nouvelle bibliothèque d'un homme de goût* (2. sv., Pariz 1777., str. 349-351, https://books.google.hr/books?id=IwhcAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false), spominjući kako mu je utočište, u njegovim nedaćama, starosti i slabosti, pružila i carica Marija Terezija.

⁷⁸ Njegove propovijedi objedinjene su u zbirci pod naslovom *Quaresimale*.

⁷⁹ Autor, među ostalim, i zbirke propovijedi pod naslovom *Prediche dette nel Palazzo Apostolico*.

⁸⁰ Uz njegovo ime stoji naslov: Sac. Caes. & Reg. Cath. Majestatis Concionatore Aulico. Usp. https://books.google.hr/books?id=NWFCAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, te https://www.digitale-sammlungen.de/index.html?c=autoren_in dex&ab=Brean%2C+Franz+Xaver&l=de.

⁸¹ Za više detalja o njegovu životu i djelu, usp. mrežne stranice slovačkoga Dominikanskog instituta za knjigu (*Dominikánský knižný inštitút*) u Žilini http://knihy.dominikani.sk/c/hlavna_biblio?pcmeno=moInarjansj1728&par=3.

⁸² Petrovaradin je osnovan na mjestu starijega naselja koje je mađarski kralj Bela IV. darovao cistercitskim redovnicima, koji u 13. stoljeću ovdje osnivaju opatiju imena *Belae fons*.

⁸³ Katalog Francuske nacionalne knjižnice djelo navodi pod latinskim naslovom *Institutiones catholicae in modum catecheseos in quibus quidquid ad religionis historiam et ecclesiae dogmata, mores, sacramenta, preces, usus et ceremonias pertinet, totum id brevi compendio ex sacris fontibus Scripturae et traditionis explanatur. Ex gallico idiomate in latinum sermonem translatae... Auctore eodem et interprete, Francisco-Amato Pouget,.... Pa-*

sv. Franje Saleškog iz pera zagrebačkoga kanonika Baltazara Kocijančića pod naslovom *Filotea sv. Ferenca Salesiuša... iliti Vpelavanje vu pobožno življenje*, te skraćeno varaždinsko izdanje iz 1826. (sastavljeno prema njemačkome predlošku) djela belgij-skoga isusovca Antoinea-Alphonsea Sarasa *Ars semper gaudendi ex principiis Divinae Providentiae (...)*.⁸⁴ U ovome kontekstu vrijedno je spomenuti i ime Emerika Pavića (1716.-1780.), profesora filozofije i teologije te dekana franjevačkih škola u Budimu, po Franji Emanuelu Hošku drugog najvećeg i najplodnijeg – iza Jurja Muliha – hrvatskoga sastavljača katekizama te autora “prvog hrvatskog priručnika biblijske povijesti” pod naslovom *Ogledalo temelja vire i zakona katoličanskoga to jest Sveto Pismo* (Budim, 1759.). Pavić nadahnuće pronalazi u djelima i piscima bliskim pariškome jansenističkom miljeu opatije Port-Royal. Tako će u sjevernim hrvatskim krajevima, zahvaljujući gore opisanome pastoralnom djelovanju pojedinaca, katekizmi proizašli iz jansenističke struje i filozofije, kao i kasniji produkti jozefinističkih reformi (poput, primjerice, *Austrijskog katekizma*), potisnuti starije katekizme nastale na zasadama Tridentskog koncila.⁸⁵ U južnim će se hrvatskim krajevima (u Istri, Dalmaciji i na otocima) pak – u brojnim prijevodima, adaptacijama i inačicama – sve do 20. stoljeća zadržati katekizam rimskoga kardinala Roberta Bellarmina (autora dva značajna katekizma čija je svrha bila popularnijim i vjericima dostupnijim učiniti doktrinu *Rimskoga katekizma* pape Pije V. iz 1566.: *Dottrina christiana breve perche si possa imparare a mente* iz 1597., te *Dichiarazione piu copiosa della Dottrina christiana* iz 1598. godine), čije je prvo hrvatsko izdanje (njegove *Dottrina christiana breve*) iz pera Splitsanina Aleksandra Komulovića (autora i prvoga originalnog hrvatskog katekizma iz 1582., sastavljenoga po uzoru na Petra Canisiusa, *Nauk karstianski za slovinski narod!*) tiskano 1603. godine pod naslovom *Nauch charstyanschi chratach // Sloxen po naredyenyu Svetoga oca pape Chlementa VIII // Po Postovanomu ocu Robertu Bellarminu popu od Druxbe ISUSOVE sada Prisvitlomu Gospodinu Chardinalu S. R. C., / Istumacen po Ocu Alexandru Chomulovichia Popu iste Druxbe u Yazich Slovinschi. / Po naredbi Prisvitloga Gospodina Cintia Aldobrandina, Cardinala S. R. C. Protechtora Narodda Slovinschoga / In Roma, Apresso Luigi Zanetti 1603 / Con licenza de Superiori*.⁸⁶

risiis: apud N. Simart, 1725, 2 vol. in-fol. Djelo će kasnije biti poznatije kao *Instructions générales en forme de catéchisme* ili *Catéchisme du diocèse de Montpellier* (*Catéchisme de Montpellier*). U hrvatskoj će inačici Pougetov katekizam biti čitan u Bosni sve do druge polovice 19. stoljeća. Usp. članak Ivana Fučeka, *La théologie au XVIIIe siècle, u: Croatie, le temps du baroque*, str. 251-264.

⁸⁴ Ta djela navodi i Mijo Korade u svome članku, *Pastoralna teologija Mihe Horvatha (1733.-1810.)*. Priređivač spomenutoga varaždinskog izdanja djela *Ars semper gaudendi* je Ignac Kristijanović, a puni naslov toga izdanja glasi: *Nachin vu vszèh sivlènya vszigdar zadovolynomu biti. Negda po Ant. Alfons. od Szarasza vu francuzkom, szada horvatzkom jeziku po Ignacziu Kriztian, vu Gornjom vârushu zagrebeckem sz. Marka kapelânu izpisan. Vu Varasdinu, pritzkan od Ivana Szangilla, 1826.* (in-8°, 254 stranice). Usp. Mijo Korade, *Značenje Kristijanovićevih duhovno-propovjedničkih djela, u: Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 14-15, Varaždin 2004., str. 179-185.

⁸⁵ Usp. Franjo Emanuel Hoško i Mijo Korade, *Le système scolaire*, str. 127-138.

⁸⁶ O hrvatskim katekizmima u razdoblju neposredno nakon održavanja Tridentskoga koncila, zatim o dominaciji – u hrvatskim sjevernim zemljama – katekizma Petra Canisiusa, *Summa doctrinae christianae* (1555.), te o prevladavajućem utjecaju – u istome razdoblju – Bellarminova katekizma (“Il Bellarmino”)

Na samome bismo kraju ovoga osvrta na Marmontelov roman (te na njegovu hrvatsku inačicu latinske redakcije), koji u svoj tematski fokus (prvenstveno kao glasnogovornika filozofsko-ideološkoga stava autora i njegovih istomišljenika) stavlja lik slavnoga bizantskog generala cara Justinijana te koji je svojim porukama snažno odjeknuo među pregaocima onodobne prosvjetiteljske misli o potrebi svekolike društvene reforme, željeli spomenuti kako smo se, tijekom našega istraživanja Horvathove latinske adaptacije francuskoga romana, neminovno susreli i s temom (motivom) bizantskoga vojskovođe Belizara u književnosti općenito, a posebno u razdoblju koje prethodi pojavi Marmontelova djela. Katalog Austrijske nacionalne knjižnice (*Österreichische Nationalbibliothek*) u tome nam smislu nudi pregršt zanimljivih natuknica. Tako austrijska knjižnica posjeduje leipzigško izdanje "rasprave" iz 1665., nastale iz pera njemačkoga protestantskog pisca Samuela Schelwiga,⁸⁷ pod naslovom *Dissertatio historica de Belisario respondente Johanne Guilielmo Hilligero*. U Dresdenu će, godine 1702., biti objavljen i njemački prijevod istoga djela (prevoditelj je u kataloškoj natuknici skriven pod inicijalima M. M.) naslovljen *Curiöse historia von Belisario*.

Nadalje, austrijski katalog navodi tri francuska dramska teksta iz 17. stoljeća, nastala iz pera tada poznatih dramskih pisaca: djelo iz 1643. pod naslovom *Belisaire ou le conquerant representant dans une histoire veritable les qualitez et les exploits d'un parfait General d'armee etc.* (autor mu je François Chateaunières de Grenaille), zatim tragikomediju iz 1641. naslovljenu jednostavno *Bélisaire* (kojoj je autor Nicolas Mary, sieur Desfontaines), te izdanje iz 1644. godine tragedije ponešto izmijenjenoga naslova – *Le Bélissaire* – iz pera Jeana de Rotroua. Spomenuta se djela – ovoga puta na književnome polju – vezuju uz veliki zamah koji u Francuskoj 17. stoljeća doživljava bizantska historiografija, čiji su najveći predstavnici bili François Combeffis (1605.-1679.), Philippe Labbe (1607.-1667.), Charles du Fresne, sieur du Cange (1610.-1688.), Jean Mabillon (1632.-1707.) te Bernard de Montfaucon (1655.-1741.).⁸⁸ U ovaj kontekst možemo smjestiti i historiografsku *sumu* koju u Parizu, godine 1711., izdaje dubrovački benediktinac (tada član poznate pariške mavrističke opa-

---

na hrvatskome Jugu, v. članak Antuna (Tončija) Trstenjaka, Hrvatski katekizmi u razdoblju tridentske obnove XVI. stoljeća, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, sv. 69, br. 3, Zagreb 2014., str. 339-352. Članak je također objavljen i u zborniku *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama. Zbornik radova*, ur. Zrinka Blažević i Lahorka Plejić Poje, Zagreb 2016.

⁸⁷ Jedan od najaktivnijih luteranskih teologa svojega vremena, Samuel Schelwig (Leszno, 1643. – Danzing, 1715.) u jednome drugom svom djelu o sebi kaže da je "Rectore und selbiger Kirchen Pastore". Usp. članak Magdalene Grzyb o posmrtnome govoru koji je po smrti poljskoga kralja Jana III. Sobieskog sastavio Schelwig, Samuel Schelwig wygłasza kazanie po śmierci Jana III (http://www.wilanow-palac.pl/index.php?enc=826). Opširna Schelwigova biobibliografija na poljskome jeziku dostupna je na http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/samuel-schelwig.

⁸⁸ O zamahu francuske bizantologije u tzv. "velikome stoljeću" (*le grand siècle*), usp. članak Oliviera Delouisa Byzance sur la scène littéraire française (1870-1920), u: *Byzance en Europe. Textes issus du XXe Congrès international des études byzantines*, ur. Marie-France Auzépy, Saint-Denis 2003., str. 101-150, http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/26/15/33/PDF/Delouis_Byz_Litt_HAL.pdf.

tije Saint-Germain-des-Prés, gdje u isto vrijeme djeluju i Mabillon te Montfaucon) Anselmo Banduri pod naslovom *Antiquitates Constantinopolitanae sive Imperium Orientale*.⁸⁹ Među kazališnim komadima istoga naslova nalazimo još jednu tragediju (Venecija, 1620.), ovoga puta talijanskoga autora Scipionea Francuccija, dok “junačku komediju” (*eroicomico*) nešto duljega naslova (Napulj, 1717.) – *La caduta del trifante Bellisario* – potpisuje nešto manje poznati talijanski autor, Rosario de Bellis.

Zanimljivo je ovdje spomenuti i stariju novogrčku obradu slavne teme o bizantskome generalu iz 1554. (Venecija), čiji je autor Emanuel Georgilas, *Διήγησις εις τας πράξεις του περιβοήτου στρατηγού, μεγάλου Βελισαρίου* (u transkripciji kataloške natuknice Austrijske nacionalne knjižnice: *Diegesis eis tas praxeis du periboetu strategu ton rhomaion, megalu Belisariu*). Dodajmo ovdje još i podatak kako će se više od dva stoljeća kasnije (1783.) u Beču pojaviti još jedna novogrčka adaptacija Belizarove teme (ovoga puta preuzete iz Marmontelova romana!), bez imena priređivača, pod naslovom *Η δική ιστορία Βελισαρίου* (*He dike historia Belisariu*), a o kojoj je ovdje već bilo riječi. Austrijska knjižnica čuva i primjerak latinske obrade iste teme, izdanje iz 1647. (još jednom bez naznake imena priređivača) pod naslovom *Belisarius sive speculum utriusque fortunae, hoc est, prosperae et adversae etc.* Ovdje je bitno spomenuti kako tek Marmontel, na tragu nove uloge koju romanopisci namjenjuju romanu kao književnoj vrsti (dakako, radi se o alegorijsko-suptilnoj socio-političkoj i drugoj kritici vremena u kojemu djeluju), lik svojega Belizara čini pronositeljem svoje – i, općenitije govoreći, prosvjetiteljske – socijalne, filozofske i teološke misli. U tome je smislu važno reći kako spomenuta djela koja se nalaze u posjedu Austrijske nacionalne knjižnice s Marmontelovim tekstom dijele tek naslov i pojavnost glavnoga lika, koji pak u Marmontelovu romanu sudjeluje posve skromno u narativnoj dinamici teksta (više kao promatrač događaja nego kao njihov aktivni sudionik). Glavni je naglasak i ton sam autor svakako htio staviti na dijaloško-monološku formu poučavanja, izlažući samim time svoj tekst kritičkim opažajima onodobnih (i ne samo onodobnih) kritičara stila.⁹⁰

U kontekst tih i takovih sedamnaestostoljetnih (predmarmontelovskih) inačica legende o Belizaru možemo smjestiti i hrvatsku dramu *Belizarijo aliti Elpidija*, koju je u prvim desetljećima 17. stoljeća (a najkasnije dvadesetih godina istoga⁹¹) sastavio Dubrovčanin Antun Gleđević. Autorstvo toga dramskog teksta nije upitno jer

⁸⁹ Usp. Jelena Puškarić, Anselmo Banduri (1675.-1743.), dubrovački benediktinac u Parizu, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 24, Zagreb 2006., str. 131-186. Život i djelo Dubrovčanina Anselma Bandurija bili su temom autoričina magistarskog rada (pod vodstvom prof. Jeana-Louisa Quantina), obranjenog 2005. godine na pariškoj *École pratique des Hautes Études*.

⁹⁰ Narativni tijek romana zgusnut je u prvih šest poglavlja i tada se prekida, da bi se nastavio tek u posljednjem, 16., poglavlju djela.

⁹¹ Gleđević umire 1728. godine, a Cerva spominje kako je godine 1703. u Cavtatu (gdje je Gleđević obavljao javnobilježničku službu), u prostorima župne crkve Sv. Nikole, izvedena njegova pastoralna drama (*drama pastoritium*) *De nato Christo Servatore*. Usp. Serafin Marija Crijević, *Bibliotheca Ragusina*, ur. Stjepan Krasić, sv. I, Zagreb 1975., str. 107-109.

onodobni dubrovački biograf Serafin Marija Crijević (*Seraphinus Maria Cerva*) kao autora teksta izrijekom spominje svojega suvremenika Gleđevića.⁹² Gleđevićev tekst očuvao se u dva rukopisa, a o razlikama među njima opširno su tridesetih godina 20. stoljeća pisali Mirko Deanović i Jean Dayre.⁹³ Pero Budmani, urednik Gleđevićevih djela u ediciji *Stari pisci hrvatski*, bio je mišljenja kako autor nije dovršio tekst svoje drame o Belizaru.⁹⁴ Naime, u rukopisu koji potječe iz franjevačkoga samostana Male braće u Dubrovniku (rukopis D) tekst se drame naglo prekida. Desetak godina kasnije, u negdašnjoj zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici, Gjuro Šurmin otkriva rukopis drame naslovljene *Elpidija* (rukopis Z), koji – narativno – donosi dulji i potpuniji tekst, ali ne posjeduje uvod koji nalazimo u dubrovačkome rukopisu. Upravo nam tekst *Elpidije* potvrđuje kako se Gleđević svojim djelom nastavlja na sedamnaestostoljetne obrade teme (motiva) o bizantskome vojskovođi: osnovicu radnje ovdje čini ljubavni dvoboj dvojice “grčkih ratnika”, Ormontea i Olinda – pripadnika bizantske vojske koja se pod Belizarovim zapovjedništvom bori protiv Gota u Italiji – koji nastoje zadobiti ljubav “kraljice” Elpidije. Povijesne činjenice radnji Gleđevićeva teksta služe tek kao daleka kulisa,⁹⁵ a sam lik generala Belizara progovara po-

⁹² Isto.

⁹³ Usp. Mirko Deanović, *La fortuna di Apostolo Zeno nell'oltre Adriatico*, u: *Atti dell'Accademia degli Arcadi*, sv. VII-VIII, Rim 1931.; Jean Dayre, *L'original italien du 'Belizarijo' de Gleđević*, *Revue des études slaves*, sv. XI, Pariz 1931. Usp. također i raniji članak Mirka Deanovića, *Übersetzungen des Anton Gleđević*, *Archiv für slavische Philologie*, sv. XXXVII, Berlin 1916.

⁹⁴ Usp. *Djela Antuna Gleđevića*, *Stari pisci hrvatski*, sv. XV, ur. Pero Budmani, Zagreb 1886.

⁹⁵ Gleđević evocira šatore bizantske vojske te, u pozadini, zidine grada Ravenne. Povijesne činjenice govore nam da je Ravennu 540. godine pod bizantsku vlast vratio sam Belizar, no grad ubrzo opet osvajaju Ostrogoti da bi ga pod bizantsku upravu vratio general Narses. Belizar, kao povijesna ličnost, doista pripada slavnome (u vojnome smislu) bizantskome 6. stoljeću, u kojemu je car Justinijan, vještim kombiniranjem vojnih pohoda te diplomatsko-defenzivne politike, ostvario velike vojne pobjede u Italiji te sjevernoj Africi, vrativši pod bizantsku vlast velike dijelove nekoć zapadnoga Rimskog carstva (osim velikih dijelova Italije tu su još i Sicilija, Dalmacija te južni dio Pirenejskoga poluotoka), no čiji su uspjesi na vojno-političkome polju bili od 541. godine (kako čitamo u Prokopijevoj *Povijesti ratova*) bili zaustavljeni, a državno-vojni ustroj, kao posljedica ozbiljnoga demografskog potresa, rastočen, epidemijom bubonske kuge. Sam je Belizar ogledni primjer bizantskoga taktičko-strategijskog modela koji se oslanja na vještu implementaciju, na samome terenu, efektivnih strategijsko-manevarskih poteza, a koji upravo s Belizarovim imenom postaju “bizantskom specijalnošću” u stoljećima koja će uslijediti, čineći, zajedno s politikom sustavnoga izbjegavanja rata do uništenja te maksimalnoga korištenja manevarskog prostora, osnovu bizantskih vojnih uspjeha. Navedimo ovdje primjer Belizarova osvajanja Napulja 536. godine. Tada je, sasvim slučajno (zahvaljujući znatizelji jednoga od vojnika koji se je spustio u tunel akvedukta kojim se je Napulj opskrbljivao vodom, a čiji je dotok u vrijeme bizantske opsade grada bio naravno prekinut) otkriveno kako je rečeni tunel gotovo do samih gradskih zidina prohodan (sužavao se je tek pri samome svome vanjskome kraju). Stoga je Belizar angažirao skupinu vojnika da marljivo, i u tišini, u podzemlju rade na prokapanju prolaza. Kad je, dakle, pogodan otvor bio načinjen, postrojba od 400 vojnika bila je upućena podzemnim prolazom u sami grad, na gradske zidine. Računajući i s poslovičnim neposluhom te odustajanjem, u zadnji čas, od provođenja izdane im zapovijedi određenoga broja vojnika, Belizar šalje i pričuvne snage na čelu s Besom, koji je bio gotskog roda. Proživši se uspješno na same zidine, bizantska je postrojba eliminirala straže te zaposjela grad. O brojčanome stanju bizantskih trupa (koje je trebalo prevoziti, zajedno sa svom potrebnom opremom, naoružanjem, streljivom, životinjama i namirnicama, onodobnim brodovima limitiranoga kapaciteta te navigacijskih odlika) dovoljno govori i podatak da je za održavanje bizantske vlasti u

najviše kao svojevrsni arbitar u tome "ljuvenome" duelu. O tome svjedoče i sljedeći stihovi drame (153-156):

*Ti, kraljevska kćerice blaga,
njih samiri i utazi
i oberi već za draga
kâ ti je miliji, kâ ti je draži.*⁹⁶

Tomo Matic će u svome članku objavljenome 1968. ustvrditi, analizom svih dostupnih mu dokumenata, kako je dubrovački rukopis autorove drame *Belizarijo aliti Elpidija* datacijom mlađi od zagrebačkoga rukopisa naslovljenoga jednostavno *Elpidija*.⁹⁷ Matic zaključuje kako je autor u poznijim godinama života želio pročititi prvotni tekst djela, kao što je uostalom – prema Cervinu svjedočenju – sam Gleđević pred kraj života uništio i rukopise nekih svojih pjesama koje je smatrao moralno nepoćudnima (radilo se o oštrijim stihovima satirične note koji su autoru bili priskrbili čak i zatvorsku kaznu).

Iz svega vidimo kako se i jedan Hrvat – Dubrovčanin Gleđević – poduhvatio (dramske) preradbe legende o slavnome generalu Justinijanove vojske, posluživši se, doduše, tek nominalnim aspektima priče, odnosno imenom znamenite povijesne ličnosti te širim vremensko-povijesnim okvirom događaja. Marmontel će se pola stoljeća kasnije – posežući za tada (u francuskoj književnoj modi svojega vremena) još uvijek omiljenom drevnom poviješću te orijentalnim predjelima – istom temom poslužiti također simbolično (na drugi način), dodjeljujući naslovnome liku svojega romana ulogu pronositelja priželjkivanoga (pa i do određene mjere utopijski zamišljenoga), danas bismo rekli, reformskog paketa mjera koji je imao donijeti unaprjeđenje tada aktualnih (u europskim monarhijama) modela, kako vladanja, tako i društvenoga uređenja.

---

tada, a i sada, najvećem talijanskome gradu južno od Rima Belizaru na raspolaganju bila posada od svega tristotinjak vojnika. Usp. Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge (Mass.) – London 2009., osobito poglavlje "Justinian Reversal Reversed: Victory and Plague", str. 77-94.

⁹⁶ Vidi ovdje bilješku br. 94.

⁹⁷ Usp. Tomo Matic, Rukopisi Gleđevićeve drame 'Belizarijo aliti Elpidija', *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, sv. VIII-IX, Dubrovnik 1962.

Jelena Puškarić

Latin Translation of Marmontel's Novel *Bélisaire* (1767) by Mike Horvath, a Priest from Burgenland (Belisarius, 1772)

Summary

In 1767 Jean-François Marmontel (1723-1799) published a "novel" under the title *Bélisaire*. Much more a socio-philosophical treatise well anchored in its century's philosophy than an adventure novel, Marmontel's *Bélisaire* was an immediate success in his time and inspired many a literary follower in decades to come. Summing up the key ideas of its time, namely freedom of thought in religious matters, civil toleration (the novel's strongest point, the most criticized by its opponents as well as the most fiercely defended by its author), implementation of an enlightened model of monarchy, a most wished for reform of the tax system and, on a larger scale, of various other social institutions, Marmontel's work quickly gained popularity, which was largely due to his author's triumph over the Sorbonne theological party. The leitmotiv (partly legendary and partly based on available historical facts) of Justinian's old general, whose conduct was synonym of nothing but impeccable righteousness, was not unknown to the European literary pre-Enlightenment production, though back then the traditional plot lacked the novelty elements with which Marmontel endowed his *Bélisaire*. In this lineage we can place a play entitled *Belisarius or Elpidia* (1703) by the Ragusan poet Antun Gleđević. But, it was primarily the ideological filament of Marmontel's novel that inspired the Croatian priest Miho (Michael) Horvath (1733-1810) to publish a Latin version of Marmontel's text (most probably in 1772). A second Latin version of the text (published by a Vienna typographer Ludwig – Aloysius – Doll) appeared in 1806.

Key words: Antun Gleđević, *Bélisaire*, Croatian neo-Latin literature, Enlightenment, Miho (Michael) Horvath, Jean-François Marmontel

